

faktického, i když nikoli vždy vědomého rozporu se snahami armádních špiček, jimž záleželo na tom, aby národ, považovaný za nespolehlivý, upadl do beznaděje, bezradnosti. Úřady nedokázaly formulovat přitažlivý propagandistický a kulturní program, zatajováním a překrucováním zpráv z bojiště jen podryly důvěru v jakékoli zpravodajství, a tak jim jako hlavní nástroj kulturní politiky zbyla jen **cenzura**, zaměřená především na denní tisk. Jenže čím větší zásahy cenzury musely české noviny strpět, tím se stávaly populárnějšími a novináři se snažili pobavit v tak chmurné době alespoň drobnými zlomyslnostmi, jimiž ironizovali úsilí válečné propagandy. Zdá se, že v duchu, teoreticky se s Rakouskem rozešel už kdekdo (alespoň po válce to tak prohlašoval), ve skutečnosti našel odvahu k tomuto kroku jen jeden muž — Tomáš Garrigue Masaryk.

V prosinci 1914 se odebral do emigrace, aby tam „*vypověděl osobně válku centrálním mocnostem*“ — jak posměšně komentoval jeho akci rakouský tisk. Masarykovo postavení zpočátku vypadalo beznadějně. Doma se mohl spolehnout jen na úzký kroužek příznivců, kteří za vedení Edvarda Beneše vytvořili tajnou organizaci, již nazvali *Mafie*. Jejich úkolem bylo udržovat spojení, shromažďovat špiónážní informace a hlavně působit na domácí politiku, aby nepodporovali Rakousko-Uhersko, čímž by věrohodnost **zahraniční akce** zpochybnili. V zahraničí nacházel Masaryk zprvu odezvu u anglosaských publicistů a intelektuálů, podporovat ho začaly i organizace krajanů, hlavně v USA, později, po pádu carismu, i v Rusku. Ze všeho nejvíce ale potřeboval, aby mohl dát najevo, že mluví jménem celého národa. Proto usiloval, aby ho přišli podpořit další významní čeští politici. Místo nich se však dočkal příjezdu celkem bezvýznamného agrárního poslance J. Düricha, který mu svými reakcemi, rusofilskými postoji působil jen potíže. K personálnímu posílení odboje došlo až na konci roku 1915. V září přijel do Paříže E. Beneš, neobyčejně schopný a neúnavný administrátor, a v prosinci navázal s Masarykem spolupráci i slovenský astrofyzik, žijící delší dobu ve Francii, Milan Rastislav Štefánik. Právě on zprostředkoval Masarykovi kontakty se špičkami francouzské politiky.

V průběhu roku 1916 sestavili všichni tři **muži Českou**, později **československou národní radu** jako hlavní orgán protirakouského odboje a postupně získávali pro svou akci stále větší pochopení u představitelů Dohody. Dohodové mocnosti dlouho kalkulovaly s možností, že se Rakousko-Uhersko vytrhne z německého vlivu a stane se ve středoevropském prostoru protiváhou Berlína. Na vytvoření národních států, nezávislých na Rakousku, jak to Masaryk proklamoval v listopadu 1915, pohlížely jen jako na jednu z možných variant, a to ještě ne tu nejlepší. V průběhu války se však ukazovalo, že ačkoli Vídeň snáší poručníkování svého spojence opravdu těžce, nedokáže svou závislost zlomit. Další důvod pro případné rozbití Rakousko-Uherska přinesl vývoj v Rusku, který ukázal, jak nepevné

Českoslovenští dobrovolníci v ruské armádě v zákopech u Zborova roku 1917 (v popředí praporek Václav Vašátko)

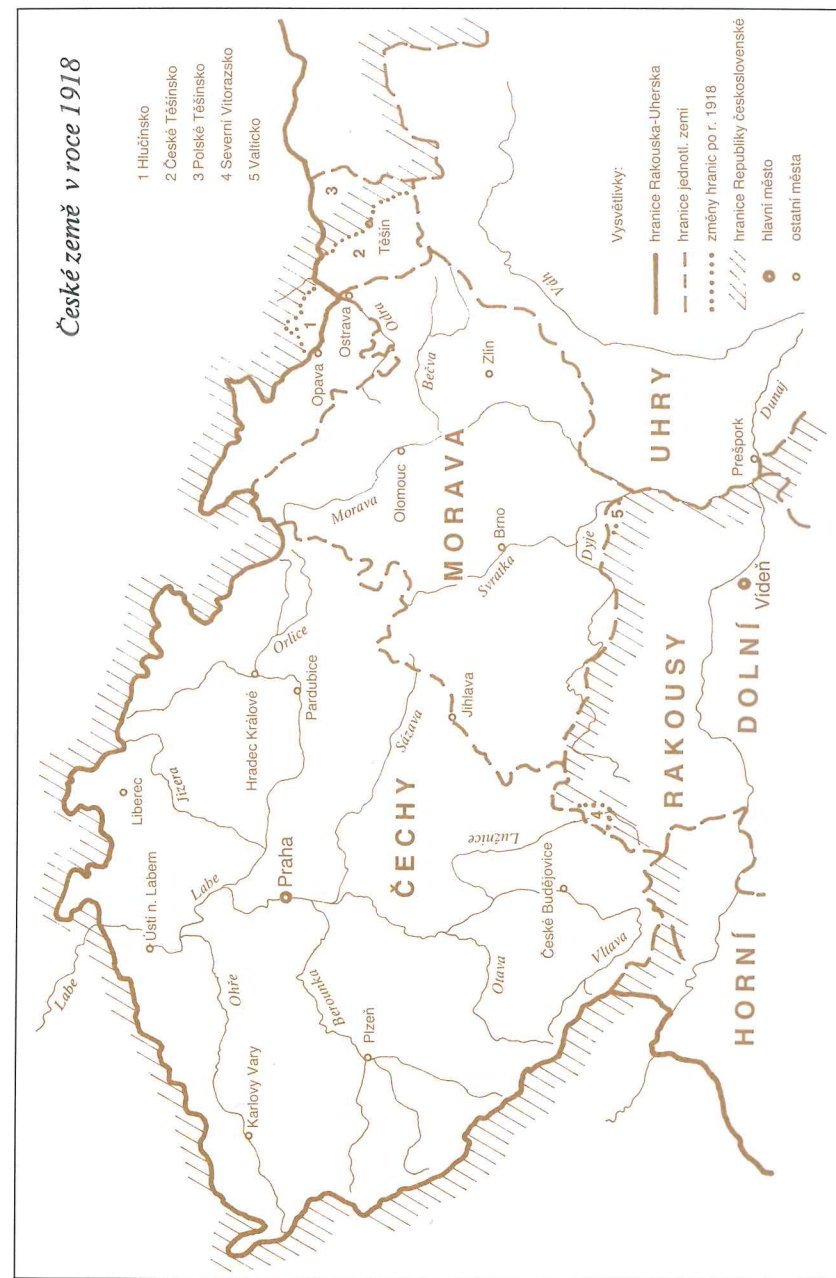
né mohou být staré mocnosti. A především: účinnou hrází proti revoluční záplavě mohla být jen **národní myšlenka**.

Aby svým teoretickým koncepcím dodala Národní rada skutečné váhy, podporovala ze všech sil vytváření československého zahraničního vojska, **legií**, které se na italské, francouzské a ruské frontě formovaly z českých a slovenských předválečných emigrantů a především z vojenských zajatců a přeběhlíků. Fakt, že za teorie, hlásané třemi učenci, se rozhodly bojovat a třeba i umřít desetitisíce vojáků, na Spojence hluboce zapůsobil. Vojenská hodnota československých legií se nejméně uplatnila na ruské jihozápadní frontě v létě 1917. Československá střelecká brigáda v síle tří pluků se vyznamenala v **bitvě u Zborova**. Dobře zorganizované a vyzbrojené legionářské oddíly se přitom mohly stát i zárodkem velké protisovětské akce. Ale přirozeně i na západní frontě, kde museli Spojenci čelit poslednímu velkému náporu německé armády, přišel každý nový voják vhod. V okamžiku, kdy se 21. pěší pluk chystal posílit spojenecké pozice, uznala Ná-

rodní radu jako legální představitelku obou národů Francie a později se k ní připojily i Spojené státy a Velká Británie.

Mezitím se výrazně změnila i domácí politická scéna, kterou oživila již první vítězství ruských vojsk. Pod jejich dojmem načrtl mladočeský politik Karel Kramář první domácí koncepci českého státu, který by nebyl součástí rakouské monarchie. Jeho projekt **českého carství** jako součásti mohutné slovanské říše, bezesbytku ovládané ruským carem, nepochybně předjímal budoucnost. Ale bylo ještě brzy. Všechny naděje na ruskou pomoc pohřbila porážka carských armád u **Gorlice** v květnu 1915. Česká politika upadla opět do hluboké deprese, posílené ještě zatčením Kramáře a jeho přítele Aloise Rašína, obviněných z velezrady. Mezi mladočechy se začala rýsovat myšlenka aktivní **podpory rakouského státu**, který měl za odměnu více přihlížet k přáním českého národa. Mladočeskou iniciativu, odpovídající všem dosavadním českým tradicím, podpořily i další politické strany včetně sociální demokracie, které se v listopadu 1916 dohodly, že vytvoří dvě společné organizace — **Český svaz**, sdružující poslance ve vídeňském parlamentu, a **Národní výbor**, který měl působit jako nejvyšší národní instance doma. Koncentrace českých politických sil byla považována za nutnou především s ohledem na předpokládané ústavní změny, spojené s nástupem nového (a posledního) císaře **Karla I.** v roce 1916 a s úvahami o opětném svolání parlamentu. Hrozilo totiž nebezpečí, že dříve než se zasedání parlamentu zahájí, budou splněny požadavky, jimiž němečtí poslanci podmiňovali svou účast a které by znamenaly potvrzení jednoznačné nadvlády německé buržoazie v Rakousku. Tomu měl čelit Český svaz energickou a zároveň loajální politikou. Jeho první velká akce se ovšem vyznačovala jen loajalitou. V dopise ministru zahraničních věcí, hraběti Otokaru Czerninovi z 24. ledna 1917 odmítl Český svaz „*osvobození Čechů od cizího panství*“ uváděné v té době jako jeden z válečných cílů. Dohody a prohlásil, že „*národ český jako vždycky v minulosti, tak také v přítomnosti i v době příští jen pod žezlem habsburským vidí svojí budoucnost*“.

Své představy němečtí politici neuskutečnili. Na jaře 1917 se politické klima v monarchii změnilo natolik, že vláda nemohla riskovat žádné experimenty. **Únorová revoluce** v Rusku aktivizovala široké masy, které neváhaly svůj odpor k válce a stále se zhoršující hospodářské situaci vyjadřovat stávkami a bouřlivými demonstracemi, proti nimž muselo zasahovat i vojsko. Ale i v jeho řadách doutnaly jiskry vzpoury, které často propukly v náhlý požár. České veřejné mínění se výrazně radikalizovalo, začalo se uvažovat buď o zásadní přestavbě Rakouska, tentokrát podle českých představ, nebo o jeho úplném **rozbití**. Česká politická reprezentace byla vystavena silnému tlaku, a tak i nedávno zcela loajální politikové přecházeli na pozice národního radikalismu. Tyto přesuny velmi povzbudila výzva **Českému poselstvu** na říšské radě, kterou v květnu 1917 koncipoval bás-

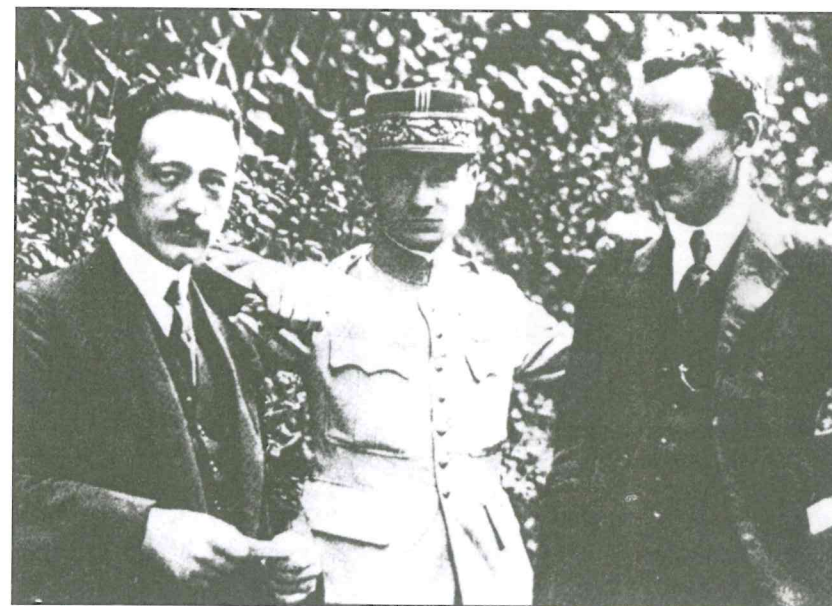

ník, dramaturg Národního divadla a člen *Mafie* Jaroslav Kvapil a která je známa jako *Manifest českých spisovatelů*. Poslanci zde byli napomenuti, aby se za všech okolností zastávali práv českého národa a žádali bezodkladné obnovení občanských svobod. Pokud by nebyli schopni a ochotni se za národní program postavit, ať raději rezignují na své mandáty. Manifest podepsalo 220 spisovatelů, vědců a žurnalistů. Český svaz se přizpůsobil měnící se situaci a 30. května vydal prohlášení, žádající, aby habsburská monarchie byla upravena ve **spolkový stát** svobodných a rovnoprávných národů. Nepřímo, nicméně jasně se vyslovil i pro budoucí spojení Čechů a Slováků v jednom státě. Také další veřejné projevy českých poslanců i reprezentantů společenského a kulturního života pokračovaly v nastoupené cestě. Postupně se tak otupovaly rozdíly mezi jednotlivými stranami a osobnostmi, posilovala národní jednota a mobilizovala veřejnost. Národní představitelé získávali pozvolna větší autoritu než rakouské úřady. Zbývalo převzít moc.

„Pánové se spoléhají, že u nás v Čechách dojde k nepokojům a poruchám. Nikoliv, pánové! . . . V Čechách jest všechno tak zdisciplinováno a zorganizováno, že i v těch nejtěžších chvílích bude všechno fungovati jako nejdokonalejší hodiny a všechno se bude vyvíjeti beze vsí poruchy až k okamžiku zřízení svrchovaného českého státu.“

(Poslanec František Udržal na říšské radě)

Složitého úkolu se ujal zreorganizovaný Národní výbor, který byl 13.7.1918 sestaven podle výsledků posledních voleb z roku 1911. Jeho představitelé si uvědomovali, že nebude problém samostatnost vyhlásit, ale udržet, nedopustit násilnosti a krveprolití, připravit fungující státní aparát a příslušná opatření, jimiž by se přerušil styk s Vídní a Budapeští a vytvořila vlastní ekonomická základna státu. Okamžitého a zásadního řešení si vyžadovala zejména **otázka zásobování**. Pod Švehlovým vedením se jí zabývala zemská hospodářská rada, která se spolu se svými pobočkami snažila zatajit a udržet doma co největší množství potravin. Národní výbor si přitom dobře uvědomoval, že kontrola nad vývozem potravin z Čech představuje nátlakový prostředek, jímž je možné držet v šachu celou Vídeň. Neocenitelný význam mělo, že Národní výbor uznaly i socialistické strany, které si k hájení sociálních požadavků vytvořily vlastní orgán — *Socialistickou radu*, ale jinak daly všechny své síly a hlavně síly svých odborových organizací (zejména železničních a poštovních zaměstnanců) do služeb protirakouské akce. Jen jednou se Socialistická rada pokusila o samostatný postup: 14. října, v souvislosti s **generální stávkou**, kterou na pokyn Národního výboru organizovala právě proti vývozu potravin, se rozhodla rozšířit leták, vyzývající k vyhlášení republiky. Tento podnik však skončil fiaskem. Monarchie vydržela ještě 14 dnů — v zásadě ji však nemohlo již nic zachránit.

Generál Štefánik s přáteli v Paříži, 1918

Vojenskou porážku a hospodářský chaos násobilo ještě nebezpečí **politické dezintegrace**, k níž valným dílem přispívali ovšem právě Češi. Česká politika se rozhodla oddělit své země od ostatního středoevropského prostoru, hrozícího dalšími zmatky a revolucemi. Císař, který se ze všeho nejvíce obával utrpení občanské války, nekladl českým snahám velký odpor. Mohl alespoň doufat, že i nově konstituovaný český stát nepřeruší s rakouskými zeměmi všechny svazky. Na pražských ulicích by však takové názory ohlas nenalezly. Když 27. října odeslal ministr zahraničí Julius Andrássy notu Spojeným státům, v níž jeho vláda ve snaze ukončit válku za každou cenu přislíbila i uznání práv Čechoslováků a Jihoslovanů, pochopilo úřadující předsednictvo Národního výboru (Antonín Švehla, Alois Rašín, Jiří Stříbrný, František Soukup a Vavro Šrobár, který dorazil do Prahy jako zástupce Slováků, že přišel čas. 28. října převzal Národní výbor hlavní zásobovací centrálu, *Obilní ústav*, a později i další úřady včetně místodržitelství. Odpoledne byla na Václavském náměstí oficiálně vyhlášena **samostatnost**.

hlava čtvrtá

LÉTA 1918–1938

I. ZNAMENÍ ZRODU I ZMARU

I/1 *Ideál demokracie a humanity*

První světová válka hluboce zasáhla do vývoje politického myšlení ve světě. Otřásla duchovními a kulturními hodnotami celých generací. Předválečný svět českého člověka, přes veškeré sociální a národnostní problémy dosud poklidný, byl válkou, chápanou jako boj za německé a rakousko-uherské mocenské zájmy, zničen. **Duchovní a politická krize** propukla s plnou silou zvláště ve státech ve válce poražených, tedy i Rakousko-Uhersku, a v případě českého a slovenského národa posílila snahy hledat východisko v osvobození z politického područí dominujícího německého živilu.

Duchovním základem nového řádu, který měl zajistit, aby se neopakovaly válečné hrůzy, se stal **ideál demokracie a humanity** chápaný jako protiklad autoritativního monarchismu, který svět dovedl k nehumánní válce. Vítězné státy Dohody – USA, Británie a Francie – představovaly svým politickým systémem **parlamentní demokracie** sice nedokonalé, přesto však jediné praktické uskutečnění těchto ideálů. Ideový základ „nového řádu“ vyjádřil americký prezident Woodrow Wilson v konkrétním výčtu válečných cílů Dohody v poselství Kongresu 8. ledna 1918, ve známých *čtrnácti bodech*. Nadřadil zde trvalé mravní zásady demokratické politiky – veřejnost diplomatických jednání, svobodu hospodářskou i politickou, zásadu smírného řešení mezinárodních konfliktů – a jejich konkrétní aplikaci při uzavření míru – právo národů na sebeurčení, dodržování etnického principu při úpravách hranic – nad momentální mocenské a imperialistické zájmy válčících států.

Tyto společně uznávané hodnoty vedly představitele českého a slovenského **zahraničního** a **domácího odboje** proti Rakousko-Uhersku, ke spojení se západními demokraciemi. K vůdčím duchům odboje, který celým svým předchozím dílem směřoval k filozofickému zdůvodnění nezbytnosti nového demokratického řádu, patřil T.G. Masaryk. Ideál humanity považoval za základní mravní ideu české demokra-

Tomáš Garrigue Masaryk s Karlem Čapkem

tické politiky. Jeho **politický realismus** byl humánní v nejvlastnějším slova smyslu, protože se řídil zájmy jednotlivce i celé společnosti, řešil sociální problémy, ale neuchyloval se k pravicovému nebo levicovému radikalismu. Demokracie nebyla pro Masaryka jen technikou či formou vlády. Viděl v ní i silnou stránku mravní (uznání svobody všech, nenásilí, otevřenost a kritičnost). Masaryk byl hluboce věřící křesťan, stál však mimo církev a měl nejbliže k nonkonformnímu protestantismu.

„Demokracie opírá se od 18. století o osvícenství a humanitní ideu. Demokracie opírá se o vědu; protiva (protiklad – pozn. red.) vědy a teologie jest protivou demokracie a aristokracie (monarchie). Demokracie užívá proto kritiky a žádá veřejnosti veškeré politiky (svobody slova, tisku, shromažďování). . . . Demokracie je světový názor a správa životní. Demokracie jest politický důsledek a požadavek moderní humanistické etiky.“

(T.G. Masaryk, *Nesnáze demokracie*, 1924)

I/2 *Idea samostatného československého státu*

Za války Masaryk modifikoval koncepci politického realismu, dosud směřujícího k demokratizaci politického systému Rakousko-Uherska a postavil se do čela boje za **samostatný československý národní stát** jako součást obrozené Evropy, uspořádané podle „*moderní zásady národnosti*“. Válka pro něj byla střetnutím principu demokracie, představovaného Dohodou, a teokracie Ústředních mocností. Na základě myšlenkové shody s Wilsonem tak mohl přesvědčit dohodové spojence o nutnosti **nové organizace střední Evropy**, kde by československý stát tvořil hráz, oddělující hegemonistické mocnosti Německo a Rusko. Masaryk postupně prosadil ideu samostatného československého státu, opírajícího se o západní demokracie, proti odlišné koncepci K. Kramáře, usilujícího o pevnější spojení autonomního československého monarchického státu s carským Ruskem. Hlavní podmínkou uskutečnění Masarykovy koncepce byla úplná porážka Ústředních mocností. Masaryk a jeho nejbližší spolupracovníci E. Beneš a M.R. Štefánik argumentovali jak přirozenoprávní zásadou **sebeurčení národů**, tak ideou státoprávní kontinuity českého státu v **historických hranicích**. Masaryk přitom vycházel z aktualizované koncepce F. Palackého a K. Havlíčka o **přirozené sounáležitosti Čechů a Slováků** jako větví jediného slovanského národa. Ve *Washingtonské deklaraci* z 18. října 1918, koncipované v USA a zveřejněné v Paříži, Masaryk proklamoval hlavní demokratické principy jak vnitřního uspořádání, tak zahraniční politiky budoucího československého státu jako demokratické parlamentní republiky, která měla převzít i svou část odpovědnosti za reorganizaci Evropy.

Úskalí **ideje čechoslovakismu** stejně tak jako rozpory, plynoucí z aplikace přirozenoprávního a státoprávního principu, se měly ukázat později. Na podzim 1918 považoval Masaryk otázku Čech a Slovanska za **otázku světovou**, která bude vyřešena v rámci nové Evropy, zavedením vyššího, dokonalejšího a spravedlivějšího řádu mezi lidmi a národy.

„Demokracie porazila theokratickou autokracii. Militarismus je zničen – demokracie je vítězná; na základech demokracie lidstvo bude reorganizováno. Mocnosti temnoty posloužily vítězství světla – vytožený věk lidstva vzchází. Věříme v demokracii, věříme ve svobodu.“

(Prohlášení nezávislosti československého národa, 18. října 1918)

I/3 *Komunismus a fašismus*

Humanistický a demokratický ideál se v první republice nerealizoval zdaleka v plném slova smyslu, ale přesto se jím tato republika (řeceno Masarykovými slovy) snažila udržet co nejdéle a zejména mnohem důsledněji než její sousedé. Již od samého počátku své existence byla konfrontována s naprosto odlišnými, **totalitními ideologiemi**, jimž nakonec podlehla a které by vlastními silami zřejmě nepřekonala. To není ovšem jen důkaz síly těchto ideologií, nýbrž i výraz skutečnosti, že jejich nositeli se staly země, rozhodující o osudu střední Evropy – Rusko a Německo. Jakkoli tyto ideologie vyjadřovaly jednu levicovou, jednu pravicovou **extrémismus**, a jakkoli se dostávaly navzájem do nesmiřitelných rozporů, nemohly zapřít některá společná východiska a hlavně mechanismy, jejichž prostřednictvím bojovaly o své uplatnění a udržovaly se u moci. Již tehdy se prokazovalo, že za určitou hranicí, vymezenou příznáním se k parlamentnímu systému, ztrácí dělítko mezi pravicí a levicí smysl.

Již v průběhu 1. světové války se ukazovalo, že poměrně rozšířená iluze o jejím ozdravujícím účinku na evropskou společnost se mění v hrůznou jistotu naprostého opaku. Dosud nevídané **ničení materiálních hodnot** bylo doprovázeno rozsáhlou **destrukcí tradičních hodnot morálních**. Zdánlivé vysvětlení bylo nasnadě a demagogové nejrůznějšího ražení je ochotně předkládali vykořeněným a rozčileným davům. Všechno zlo (miliony mrtvých, zmrzačených, hmotně i psychicky postižených, projevy genocidy po celém světě, zhoubná poválečná epidemie chřipky) údajně zavinit neomezený liberalismus občanské společnosti, zvláště pak svoboda projevu a honba za podnikatelským ziskem. Vzdor tomuto „*záračnému vysvětlení*“ však zvrat k moderně chápanému totalitnímu režimu proběhl nejdříve v **Rusku**, kde podnikatelské a občanské svobody neměly takřka žádnou tradici. Z bytostného pocitu obyvatel země, která se prý kdysi sama obětovala jen proto, aby zachránila Evropu od tatarské poroby, vyplynul zvláštní druh mesianismu. Ten se cítil osloven vědeckou utopií marxismu do té míry, že na základě její vulgarizace vytvořil jevy zcela svébytné – **ideologii komunismu a bolševický systém** jako nástroj jejího prosazování. Vnučenými změnami uspořádání společnosti a jejího výrobního potenciálu se měl vytvořit stav, který je běžně umisťován do ráje.

Tradiční ruský **antisemitismus** se v zásadě popíral se západnickým liberalismem, tkvícím svými kořeny v osvicenském pojetí praktické tolerance. Díky staletému působení *pravoslaví* a vlivu tradičních *občin* zakořenil předsudek, že vzdělání a podnikavost jsou jevy zbytečné (ne-li škodlivé) na cestě k věčnému spasení. Pýcha na vlastní pozemskou ubohost byla v tomto prostředí pokládána za trvalou hodnotu, a proto je dovoleno spasit všechny ostatní k obrazu svému, čili strhnout je k univerzální míře chudoby a níže.

kosti. Českým legionářům, kteří byli očítými svědky ruské reality, zaslepilo do značné míry oči tradiční rusofilství. Nelze se pak divit poměrně skeptické české společnosti, že podlehla takovému bagatelizování hrůz občanské války a bolševické revoluce (1918—1922), v jakém byl mistrem například Jaroslav Hašek. Levicově a slovansky založená většina české inteligence trvale ohluchla k autentickým svědectvím ruské emigrace, jež měla zvláště v Praze početné zastoupení. Konečně i ona ztratila kontakt s ruským prostředím do té míry, že skutečný rozsah zločinů stalinismu zůstal před ní utajen.

„Ani jeden stát, ani jeden národ nesmí přejíti mimo a netázati se sama sebe — odkud je toto zlo . . . zhoubné všem živoucím? Čím a kým bylo vyvoláno? . . . Bolševismus ukázal světu na hnusné sedliny ležící na dně lidského života, tyto sedliny čekají jen na výzvu.“

(Jekatěrina Breško-Breškovskaja, z úvodního slova k ruskému emigračnímu sborníku vydanému v Praze 1922)

V říjnu 1922, krátce před dovršením bolševické revoluce a vyhlášením SSSR, se přihlásil poprvé veřejně o výsadní místo na slunci fašismus. Třebaže tímto pojmem levičáci později označovali kdekerý jen trochu autoritativní režim (v němž právě oni neměli hlavní slovo) kdekoli na světě, byl fašismus ve své původní podobě jevem evropským. Jeho rovnostářství (oproti bolševismu) mělo své zcela zjevné meze, protože fašismus musel přece jen poněkud respektovat odlišné politické a kulturně historické podmínky Itálie, kde se zrodil. Byl například nucen přihlížet ke zvláštnímu postavení katolické církve, zatímco v Rusku v téže době zuřil proticírkevní a zejména protináboženský boj. Ruská společnost neprošla obdobím stavovství, zatímco fašismus (a nejen italský) na jeho ideální a idealizovanou koncepci navazoval. Zatímco v SSSR bylo možno takřka rázem uvrhnout obyvatelstvo do tradičního postavení poddaných státu, v Itálii bylo možno vyrukovat pouze s ideálem *ukázněného občana*, který byl koneckonců propracován již v epoše osvícenského absolutismu. Italský fašismus vyrůstal z radikálních idejí nacionalismu a socialismu 19. století. Sám Benito Mussolini byl do roku 1915 členem *Italské socialistické strany* a na konci 1. světové války nadšeně pozdravil vznik československého státu. Rovněž vnuk proslulého revolucionáře Giuseppa Garibaldiho se stal generálem a velitelem italských fašistických milicí — prostě zaměnil červené košile spolubojovníků svého děda černou barvou.

Italskému fašismu se nejvíce přiblížily autoritativní režimy říšského správce Horthyho v Maďarsku a kancléře Dolfusse v Rakousku. Německý **nacionální socialismus (nacismus)** se sice vždy ke své úzké spřízněnosti s italským fašismem hlásil, avšak svou šovinistickou nesnášenlivostí a rasovou nenávistí jej daleko překonával. Jeho podobu umocnila tíživá pováleč-

ná hospodářská krize, která byla v Německu vystřídána jen krátkým hospodářským oživením. Německý válečný zážitek byl směřován fixní ideou, podle níž bylo Německo oloupeno o zasloužené vítězství konspiračních sociálních demokratů, čili *ranou do týla (Dolchstoss)*. Určitou roli hrála v Německu i obava, že ztrátou politického významu bude uvrženo do situace, v níž se nacházelo před rokem 1871. Stojí za to srovnat jeho situaci se situací Ruska, které stálo na straně vítězné Dohody, utrpělo však vlastním přičiněním drtivý vojenský nezdar, nicméně jeho porážka byla formálně anulována versailleskou mírovou smlouvou. Podobně i Itálie unikla porážce jen díky stále narůstající převaze svých mocnějších dohodových spojenců. V souhrnu nemohli být s výsledkem 1. světové války spokojeni ani v jedné ze tří jmenovaných zemí, avšak německý nacismus nejvíce těžil z úsilí o nápravu domnělých křivd, způsobených vytvořením „*versailleského systému*“ v Evropě. Neustále zdůrazňoval okolnost, že nově vzniklé státy ve střední a východní Evropě opírají svoji legitimitu o právo na sebeurčení národů, ale samy omezují práva národnostních menšin, mezi něž se v Československu a Polsku dostali i Němci.

Nacismus nikdy nepopřel v úplnosti zásadu soukromého vlastnictví, protože střední vrstvy, díky jejichž aktivitě se stal masovým hnutím, by se s něčím podobným nedokázaly ztotožnit. Třebaže se po nástupu Adolfa Hitlera k moci roku 1933 vytvořil v Německu **system vlády jedné strany (Německé nacionálně-socialistické strany dělnické, NSDAP)**, soukromopodnikatelskou sféru toleroval a dokonce jí (například ve zbrojním průmyslu) pomohl k netušeným ziskům. Nacistický režim musel zpočátku postupovat takticky i v otázce budování *koncentračních táborů (KZL)*, a to i v době, kdy v SSSR existovalo podobných zařízení několik tisíc, řízených *Hlavní správou táborů (GULAG)*. Proto i k rozsáhlému vyhlazování („*holocaust*“) židovského obyvatelstva mohli nacisté přikročit až po vypuknutí 2. světové války, kdy nemuseli brát už ani nejmenší ohled na světové veřejné mínění.

„Kdo je ochoten tak bez výhradně se zasvětit věci vlastního národa, že neuznává vznešenější ideál, než je úspěch tohoto národa, kdo pochopil naši velkou hymnu ‚Deutschland, Deutschland, über alles‘, ten pochopil, že na tomto světě neexistuje nic cennějšího nad Německo, národ a zemi, zemi a národ, ten je socialista.“

(Z projevu Adolfa Hitlera k jeho stoupencům 28. července 1922)

Totalitní systémy využívaly úspěšně prastaré lidské touhy patřit k nějaké tlupě, nějakému kolektivu. Na druhé straně vyhovovaly lidské povaze i tím, že při každém neúspěchu ukázaly na nepřítele, který ho zavinil, a nevybízel k nestrannému hledání příčin. Svět a všechno dění vysvětlovaly jednoznačně, jednou provždy, protože byly přesvědčeny, že jimi končí vý-

voj. Nade vším stojí zájem třídy, rasy nebo národa, ale v čem onen zájem spočívá, rozhoduje výlučně vedení. Proto totalitní systémy vyvinuly dokonalé **propagandistické aparáty**, které dokázaly utvářet veřejné mínění do tak beztvaré podoby, že mohly každý den tvrdit něco jiného. Totalitní systémy rozlišovaly pouze stoupence a protivníky, jež bylo třeba zničit nebo získat. Myšlenka začínat úplně a opakovaně od počátku a s novými lidmi vedla k neustálým **čistkám**, které udržovaly nejistotu, a tím posilovaly poslušnost. Staré elity, zpočátku zatlačené a zdecimované, se postupně začaly opět prodírat k uplatnění, ovšem za cenu zapření původního přesvědčení.

Klasický projevem všech totalitních režimů je **vůdcovský princip**, kdy každý odvozuje svou pravomoc od svého nadřízeného a sám je vůdcem svéřehného úseku. Komunisté tento princip sice dost úspěšně zastírali zásadou „*kolektivního vedení*“, ale o Stalinových rozhodnutích se diskutovalo stejně málo, jako o rozhodnutích Hitlerových. Tím, čím byl „*vožd*“ Stalin v Rusku, usiloval být „*duce*“ Mussolini v Itálii, „*führer*“ Hitler v Německu, či „*caudillo*“ Franco ve Španělsku. Své představy realizovali diktátoři prostřednictvím státního i stranického aparátu. Zdálo by se, že v jejich říších panoval naprostý despotismus. Není to tak úplně pravda – tyto říše byly rozděleny do různých lokálních nebo institucionálních satrapií. Zde se uplatňovaly různé **dílčí zájmy**, které spolu soupeřily o moc i přízeň *Vůdce*. Ten je také záměrně rozeštvával (aby je udržel v rovnováze) a jemu se někdy dokázaly dokonce protivit, na což však obvykle doplatily. Místo klasicky pojaté diktatury tedy vládli zápas **všech proti všem**, v němž se uplatňovala střídavě váha armády, tajné policie, polovojenských ozbrojených formací, vládnoucí strany, ministerstev, průmyslového komplexu a podobně. Všechny kliky se však zásadně shodly v postupu vůči ovládaným a v zásadě uznávaly Vůdcova rozhodnutí, jež se zdála být v některých případech nadána nadpřirozenou mocí, ovlivňující běh událostí.

„Strana usiluje o moc výhradně kvůli ní samé. Nejde nám o dobro druhých, jde nám jediné o moc. Nejde nám o bohatství nebo přepych, nebo dlouhý život nebo štěstí: jde jen o moc, čistou moc. Co znamená čirá moc, hned pochopíš. Lišíme se od všech oligarchií minulosti v tom, že víme, co děláme. Všichni ostatní, ba i ti, co se nám podobali, byli zbabělci a pokrytci . . . předstírali, a možná dokonce tomu věřili, že se chopili moci nechťtěně a na omezenou dobu a že hned za rohem leží jakýsi ráj, kde si lidské bytosti budou rovny a kde budou šťastné. My nejsme takoví, my víme, že se nikdo nechápe moci s úmyslem, že se jí vzdá. Moc není prostředek, je to cíl. Diktatura se nenastoluje, aby zabezpečila revoluci, revoluce se dělá proto, aby zabezpečila diktaturu. Cílem pronásledování je pronásledování. Cílem mučení je mučení. Cílem moci je moc.“

(George Orwell, *Nineteen Eighty-Four*, 1949).

II. OD VERSAILLES K MNICHOVU

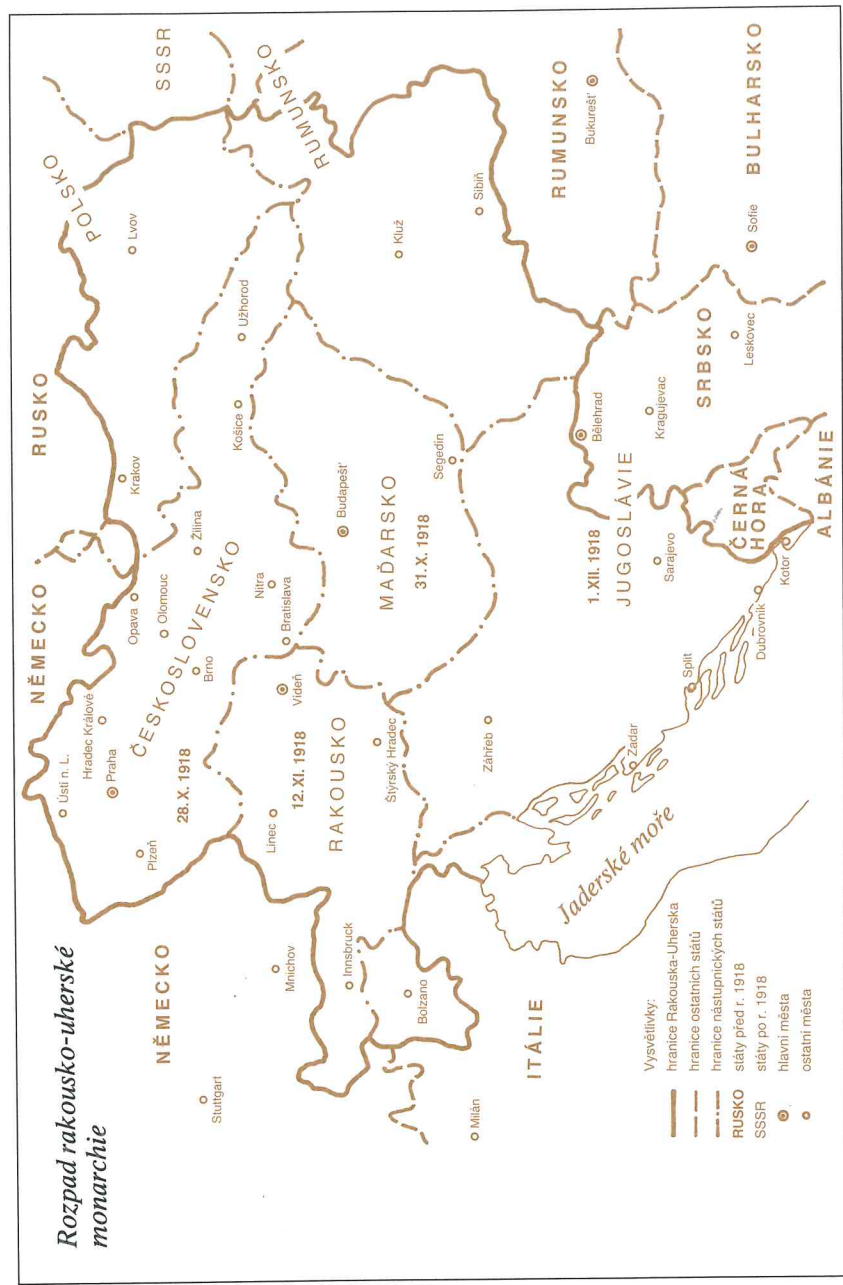
II/1 *Vyhlášení republiky*

Na podzim 1918 se Dohodě podařilo zcela paralyzovat vojenský odpor Německa a Rakousko-Uherska, přestože byla oslabena vyražením Ruska, které po bolševické revoluci (listopad 1917) uzavřelo v březnu 1918 separátní **brest-litevský mír**. Vojenská porážka donutila monarchy obou států, které válku přivodily, císaře Viléma II. a Karla I., přistoupit na podmínky míru stanovené W. Wilsonem a vyhlásit **dalekosáhlé reformy**. V Rakousko-Uhersku byla příznána politická autonomie všem národům monarchie a zavedena federalizovaná státní struktura. Odpor domácího obyvatelstva proti válkou zdiskreditovanému monarchickému řádu však vedl v Německu k **listopadové revoluci 1918** a k vyhlášení demokratické **výmarské republiky**, v Rakousko-Uhersku urychlil plány národních politických reprezentací na ustavení samostatných **nástupnických států**. Rakousko-uherské císařství se rozpadlo na Rakousko, Maďarsko a nově založené národní státy – Československo a Jugoslávii (Království Srbů, Chorvatů a Slovinců), zbývající části se připojily k obnovenému Polsku a Rumunsku.

V říjnu 1918 dosáhli čeští a slovenští politikové v zahraničí u dohodových států uznání Československé národní rady za *prozatímní vládu* Československé republiky (Tomáš Garrigue Masaryk – prezident, předseda vlády a ministr vnitra, Edvard Beneš – ministr zahraničí, Milan Rastislav Štefánik – ministr války) na základě Washingtonské deklarace. V době, kdy Česká národní rada projednávala v Ženevě konkrétní postup ustavení státu s delegací pražského *Národního výboru*, vedenou Karlem Kramářem, došlo **28. října 1918** v Praze ke spontánní **proklamaci republiky**. Podnětem k této akci, která proběhla jako lidová slavnost, dalo zveřejnění nóty rakousko-uherského ministra zahraničí Andrassyho o přijetí Wilsonových podmínek míru Rakousko-Uherskem. Text nóty se rovnal kapitulaci habsburské monarchie.

„Odpovídajíc na nótu presidenta Wilsona ze dne 18. t.m. zaslano vláde rakousko-uherské . . . klade si rakousko-uherská vláda za čest prohlásiti, že stejně jako s dřívějšími projevy pana presidenta souhlasí také s jeho názorem, obsaženým v poslední notě o právech národů rakousko-uherských, zejména o právech Čechoslováků a Jihoslovanů . . . Rakousko-uherská vláda prohlašuje tudíž ochotu . . . vejít v jednání o mír mezi Rakousko-Uherskem a odpůrcími státy a okamžitým příměří na všech frontách rakousko-uherských . . .“

Již ráno 28. října převzal agrárník Antonín Švehla a sociální demokrat František Soukup *Válečný obilní ústav*, aby se zásobování obyvatelstva

Muži 28. října — sedící zleva: A. Rašín, A. Švehla, stojící zleva F. Soukup, J. Štěrtný a V. Šrobár

dostalo pod kontrolu Národního výboru a nevyvážely se potraviny z českých zemí. Odpoledne vyhlásili zástupci předsednictva Národního výboru před shromážděnými davy na Václavském náměstí samostatný československý stát. Večer vydal Národní výbor svůj první zákon — *zákon o zřízení samostatného československého státu*. Poté ještě bylo zveřejněno svolání Národního výboru: „*Lide československý. Tvůj odvčký sen stal se skutkem . . .*“ Pod oběma dokumenty byli podepsáni A. Švehla, A. Rašín, J. Štěrtný, F. Soukup a V. Šrobár (toho dne přijel do Prahy a byl odpoledne kooptován do předsednictva Národního výboru) — později zvaní „*muži 28. října*“. Tento významný den, kterým počínají dějiny československého státu, ale neznamenal ještě skutečné převzetí moci. To pokračovalo dalšího dne přebíráním policejního ředitelství, vrchního zem-

ského soudu, státního zastupitelství a snahou o zorganizování českého vojska v Praze hlavně ze sokolů, pod vedením J. Scheinera, starosty České obce sokolské. Mezitím živelně probíhalo vytváření národních výborů v českých zemích mimo Prahu. V Praze se postavilo na odpor vojenské velitelství. Jeho budova byla po celou noc obklíčena a teprve po zvážení své situace se velitelství 30. října vzdalo delegaci Národního výboru. Když se pak ještě téhož dne podřídilo vojenské velitelství v Litoměřicích agrárníkovi F. Udržalovi jako zástupci Národního výboru, byl politický převrat dokončen.

První neurčité zprávy o převratu v Praze došly do Ženevy 30. října. Čeští delegáti podepsali následujícího dne prohlášení, schvalující všechny kroky prozatímní československé vlády a vyhlášení samostatného československého státu v republikánské formě:

„Představitelé československého národa prohlašují . . . kategoricky, že není a nebude nikdy již žádného svazku mezi národem a dynastií Habsburků . . . zástupci jeho obracejí se tímto slavnostním rozhodnutím ke všem spojeneckým zemím i vládě Spojených států amerických, opírajíce se o vznesený princip spravedlnosti a moderní demokracie, to jest o právo sebeurčení národů, a poukazují na nezbytnou nutnost vytvoření nového politického řádu ve střední Evropě, který navždy zabrání Němcům a Maďarům znovu prováděti jejich dřívější politiku, jež přivedla Evropu do nynější katastrofy.“

II/2 Martinská deklarace

Nezávisle na událostech v Praze a českých zemích se 30. října 1918 přihlásila slovenská reprezentace **Martinskou deklarací** k neomezenému právu na sebeurčení slovenského národa a ke společnému československému státu. V Turčanském Sv. Martině se toho dne sešlo v budově Tatrabanky přes 200 slovenských politických představitelů. Nejdříve byla ustavena **Slovenská národní rada** v čele s Matúšem Dulou, předsedou Slovenské národní strany. Poté byl přijat návrh deklarace evangelického faráře Samuela Zocha:

„Národní rada vyhlasuje, že v mene česko-slovenského národa, bývajúceho v hraniciach Uhorska, je jedine ona oprávnená hovoriť a konať. . . Slovensky národ je čiastka i rečovo i kultúrno-historicky jednotného česko-slovenského národa.“

Uherská vláda nezakročila proti tomuto prohlášení, které bylo jasně namířeno proti celistvosti království svatoštěpánské koruny, ze dvou důvo-

dů. Prvním byla nepřehledná situace v Budapešti, kde se teprve tvořila nová vláda. Druhým a závažnějším důvodem byla skutečnost, že nový předseda vlády, dlouholetý představitel demokratické opozice v uherském parlamentě, hrabě M. Károlyi, chtěl zachovat celistvost Uher jinými cestami, mj. sliby **autonomie pro Slovensko**. Na vzniku Martinské deklarace se podílely všechny politické síly na území budoucího Slovenska – **Slovenská národní strana**, její katolická *ľudová* frakce i sociální demokrati, formálně ještě ve svazku **Maďarské sociálně demokratické strany**. Mezi nejhorlivější zastánce spojení s Čechy patřil i Andrej Hlinka, katolický kněz z Ružomberku, který spolu s dalšími šířil text deklarace po venkově. Večer 30. října dorazil opožděně do Martina agrárník Milan Hodža, jehož korektury do textu deklarace daly později podnět ke vzniku pověstí o „zfalšování“ jejího znění. Podobně vznikly domněnky o *tajné klauzuli*, údajně vzešlé ze schůzky asi třiceti účastníků původního shromáždění dne 31. října, kteří nezávazně debatovali o způsobu vlády na Slovensku. Příčinila se o to zejména aféra V. Tuky, který ve svém pověstném článku, načasovaném k desátému výročí republiky tvrdil, že domnělá klauzule omezila lhůtu pro spojení Slovenska s českými zeměmi na 10 let, po jejímž uplynutí měl tedy vzniknout bezprávní stav. V. Tuka byl v lednu 1928 zatčen a odsouzen za velezradu a špionáž ve prospěch Maďarska k 15 letům vězení.

Text Martinské deklarace, schválený 30. října 1918, přivezla do Prahy 1. listopadu tříčlenná delegace Slovenské národní strany, vedená I. Dérerem, a byla zde nadšeně přivítána.

II/3 Mírová konference v Paříži

Mezinárodní uznání československého státu a vymezení jeho hranic záviselo na rozhodnutí **mírové konference**, která zahájila svá jednání v Paříži 18. ledna 1919. Podmínky mírových smluv v podstatě určovala **Nejvyšší rada**, kde měli rozhodující vliv zástupci hlavních vítězných mocností – prezident USA Woodrow Wilson, francouzský ministerský předseda Georges Clemenceau a britský premiér David Lloyd George. Československo patřilo na konferenci mezi vítězné válčící státy s „omezenými zájmy“, podobně jako Polsko, Srbsko, Rumunsko atd., a mohlo jen přednést své požadavky. K jednání byla připuštěna za ČSR dvoučlenná delegace, kterou oficiálně vedl předseda vlády K. Kramář, ale jejíž činnou duší byl ministr zahraničí E. Beneš. Otázky hranic československého státu řešila zvláštní „československá komise“, které Beneš předkládal československé požadavky formou memorand. Ne všichni zástupci vítězných velmocí je podporovali bezvýhradně. Nejsilnější podporu teze o historických hranicích českých zemí nacházela československá reprezentace

u Francie, zainteresované na co největším oslabení německého rivala. Rezervovaněji přijímali tuto tezi, která se částečně dostávala do rozporu s obtížně stanovitelnými etnickými hranicemi; zejména diplomaté britští a američtí.

Zajištění hranic v rozmezí historických zemí koruny české (předání Hlučínska Německem, části Vitorazska a Valticka Rakouskem) bylo zakotveno ve *Versailleské mírové smlouvě s Německem* (28.6.1919) a *Saint-germainské smlouvě s Rakouskem* (10.9.1919). *Trianonskou smlouvou* s Maďarskem (4.6.1920) bylo Československu postoupeno Slovensko a Podkarpatská Rus (oficiální název Uherské Ukrajiny od roku 1919). Konečné vymezení hranic na severní Moravě, Oravě a Spiši bylo předáno k dalšímu jednání mezi Československem a Polskem a ukončeno až rozdělením Těšínska mezi oba státy v červenci 1920. Mírová konference rozhodla i o tom, že ČSR musí převzít poměrnou část předválečného rakousko-uherského dluhu, zaplatit hodnotu majetku bývalého rakousko-uherského státu a panovnického rodu na území ČSR, zaplatit „*poplatek za osvobození*“ a uhradit dluhy za vydržování a repatriaci legií. Československá vláda tak dosáhla mezinárodního uznání faktického stavu, který byl s předběžným souhlasem velmocí uskutečňován během prvních poválečných let.

II/4 *Revoluční Národní shromáždění československé*

Národní výbor československý měl moc zákonodárnou i výkonnou. Plnil tak funkci jakési *dočasné vlády*, dokud oficiálně Dohodou uznaná vláda pobývala v zahraničí (T.G. Masaryk do listopadu 1918 v USA, E. Beneš na pařížské mírové konferenci, M.R. Štefánik do ledna 1919 u československých legií na Sibiři). Do 14. listopadu 1918 vydal 17 zákonů a již 30. října rozhodl o šestinásobném rozšíření počtu svých členů opět na základě volebního klíče z roku 1911 formou volby uvnitř jednotlivých politických stran. Uskutečněním tohoto rozhodnutí, které upřesňoval § 1 *prozatímní ústavy* z 13. listopadu a kooptací 40 zástupců Slovenska vzniklo *revoluční Národní shromáždění československé* (254 členů). Jeho první schůze se konala 14. listopadu 1918 v Thunovském paláci, sídle bývalého českého zemského sněmu. Památnou schůzi řídil K. Kramář, dosavadní předseda Národního výboru. Z moci revoluce prohlásil habsbursko-lotrinskou dynastii za sesazenou z českého trůnu a za státní formu vyhlásil republiku. Na tomto zasedání byl zvolen T.G. Masaryk prezidentem republiky, sociální demokrat F. Tomášek předsedou shromáždění, K. Kramář předsedou vlády. Kromě poslední jmenovaného bylo rovněž zvoleno i šestnáct členů jeho kabinetu. Hlavním úkolem Národního shromáždění bylo zabezpečit fungování státu a vypracovat ústavu, na jejímž základě měly být provedeny volby do demokratického zastupitelského sboru.

II/5 *Připojení Slovenska*

Ustavení československé moci na Slovensku bylo obtížné, protože jeho území zůstalo pod maďarskou správou. Národní výbor se na návrh V. Šrobára usnesl 2. listopadu 1918 Slovensko **vojensky obsadit**. Na území Slovenska byla vyslána čtyřčlenná *vládní komise* (předseda V. Šrobár, členové I. Dérer, P. Blaho a A. Štefánek). Komise zahájila činnost v Uherské Skalici a malý oddíl českých vojáků se slovenskými dobrovolníky obsadil území až k Trenčínu, Trnavě a Děvínské Nové Vsi. Obrat ve vývoji přinesl podpis **bělehradského příměří** 13. listopadu, které Maďarsku nařizovalo vyklidit Sedmihradsko, Banát a všechna území na jih od Drávy a bývalých hranic s Chorvatskem, nikoli však vyklidit Slovensko. Nový maďarský ministerský předseda M. Karolyi zasáhl vojensky a nepřipravené české sbory musely ustoupit. Na Benešův zásah protestovalo francouzské ministerstvo zahraničí ostrou nótou, ve které podplukovník Vyx, náčelník spojenecké mise v Budapešti vyzval uherskou vládu, „*aby bez odkladu odvolala své vojsko ze slovenského území*“.

Další maďarský pokus zachovat jednotu Uher vyhlášením *Slovenské ľudové republiky* 11. prosince 1918 brzy ztroskotal a 30. prosince 1918 obsadilo české vojsko Košice. V prosinci byl vyslán na Slovensko opět Vavro Šrobár, tentokrát jako **ministr s plnou mocí**. Spolu se svými referenty začal úřadovat v Žilině. Situace Slováků byla katastrofální – neměli žádnou vysokou ani střední školu. Zatímco maďarských obecných škol bylo více než 3 500, slovenských zbývalo v roce 1913 jen 344. Byrokracie byla z drtivé většiny maďarská. Pod Šrobárovou kontrolou se ocitlo po odchodu Maďarů 20. ledna 1919 celé území Slovenska. Své ministerstvo přesunul 4. února do Bratislavy a rozpustil Slovenskou národní radu. Přivítala ho stávka železničnických a poštovních zaměstnanců, pak i živnostníků v Bratislavě z velké části obývané Němci a Maďary. Stávky byly likvidovány a energická činnost Šrobára vedla k obnovení klidu.

Situace na Slovensku se znovu zkomplikovala po vyhlášení **republiky rad** 21. března 1919 v Maďarsku. Podnětem k demisi maďarské vlády a předání moci sociálním demokratům se stala další ultimativní spojenecká nóta z 20. března o posunutí hranic podle nové demarkační linie. Nacionalisticky motivovaný odpor proti politice Dohody a snaha obnovit historické hranice Uher připravily půdu pro radikální **diktaturu sovětského typu** vedenou komunistou Bélou Kunem. Za této situace, kdy hrozil maďarský útok, vyhlásil Šrobár na Slovensku 25. března stanné právo a 7. dubna obsadilo československé vojsko na rozkaz ministra národní obrany Václava Klofáče území až k nové demarkační linii, zasahující 50–80 km do nitra Maďarska. Na několika místech došlo i k překročení této linie, což dalo Maďarsku záminku k zahájení útoku. Na ofenzívu nebylo československé vojsko dostatečně připraveno, a tak maďarská Rudá armáda v krátké době

obsadila dvě třetiny Slovenska a v polovině června dosáhla polských hranic. Pod ochranou maďarské Rudé armády byla 16. června 1919 v Prešově vyhlášena **Slovenská republika rad**. Už 13. června však mírová konference stanovila definitivní hranice mezi Maďarskem a ČSR. Dohoda pak několika ultimáty dosáhla na začátku července odchodu maďarské Rudé armády – s ní odešli i hlavní představitelé Slovenské republiky rad.

II/6 Německé snahy o odtržení

Němci z Čech, Moravy a Slezska se před 1. světovou válkou začali nazývat *sudetští Němci* a pohlíželi už za války s nedůvěrou na české snahy o ustavení samostatného národního československého státu. Jejich poslanci usilovali o vytvoření samostatných provincií z území, obývaných většinou německého obyvatelstva, a po vyhlášení Rakouské republiky i o jejich připojení k této zemi. Spád událostí urychlilo vyhlášení československého státu 28. října 1918. Hned následujícího dne se němečtí poslanci ve Vídni usnesli, že na základě práva na sebeurčení národů vyhlásují v německy osídlených krajích severních Čech samostatnou provincii *Deutschböhmen*. Do čela provizorní zemské vlády se sídlem Liberci (Reichenberg) byl postaven R. Pacher, po několika dnech R. Lodgmann von Auen. Národní shromáždění Rakouské republiky schválilo 30. října 1918 vytvoření provincie *Deutschböhmen* i o něco později vyhlášených provincií *Sudetenland* na severní Moravě a ve Slezsku (30.10.), *Deutschsüdmähren* na jižní Moravě a *Böhmerwaldgau* v jižních Čechách (obě 3.12). V případě dvou posledně jmenovaných územních celků se počítalo s jejich připojením ke spolkovým zemím dolnorakouské a hornorakouské. Vyslovilo se i pro připojení německých *jazykových ostrovů* kolem Jihlavy a Olomouce. Národní výbor československý, který neuznával Němci vyhlášené provincie a požadoval jejich podřízení centrální moci nového československého státu, se po ztroskotání jednání se sudetoněmeckými politiky rozhodl **obsadit pohraničí vojensky**. Dosud nepočteným oddílům československého vojska se podařilo do konce prosince 1918 obsadit celé území historických českých zemí bez většího odporu. Bojovalo se o Most, který se vzdal 29. listopadu, 14. prosince byl obsazen Liberec, odkud uprchla Lodgmannova zemská vláda, 16. prosince se vzdalo Znojmo, 18. prosince Opava. Německé obyvatelstvo se podřídlilo československému státu, k čemuž přispěla jak necht' pokračovat ve válce a vědomí beznadějnosti ozbrojeného boje v nevýhodné mezinárodní situaci, tak vliv sudetoněmeckých průmyslníků, kteří oceňovali hospodářské výhody příslušnosti ke státu vítězné Dohody. Zůstal však pocit nedobrovolnosti a hořkost ze ztráty předchozí nadřazenosti německého živilu, samozřejmě v rakousko-uherské monarchii. Záhy došlo i ke ztrátám na životech při potlačení sudetoněmeckých demonstrací 4. března 1919, v den, kdy se v rakouské republice sešel parlament.

II/7 Připojení Podkarpatské Rusi

Ještě složitější vývoj než na Slovensku probíhal na dalším území, které bylo součástí předválečných Uher, na **Podkarpatské Rusi** (od roku 1944 **Zakarpatská Ukrajina**). Károlyiho vláda se snažila udržet toto území udělením autonomie v prosinci 1918 a sliby dalšího postupu k samosprávě. Většina rusínské politické reprezentace v USA se však vyjádřila pro připojení k ČSR s autonomním statutem. V tomto smyslu jednal zástupce amerických Rusínů H. Žatkovič s Wilsonem a Masarykem. Politické názory na samotné Podkarpatské Rusi byly roztržštěné, což odpovídalo národnostní a náboženské nesourodosti této ekonomicky zaostalé oblasti. Vytvořilo se několik národních rad, které žádaly připojení k Ukrajině nebo ponechání v rámci Maďarska; největší podporu však měla **Karpatoruská národní rada** v čele s A. Beskidem, sídlící v Prešově. V květnu 1919 se tři rusínské národní rady spojily v **Ústřední národní radu**, která se vyslovila pro spojení s ČSR. Rozhodující pro akceptování těchto rusínských snah i ze strany československé politické reprezentace byl vliv Dohody, která se oprávněně obávala bolševizace středoevropského prostoru, a považovala proto připojení Podkarpatské Rusi k ČSR za žádoucí faktor stability. Podkarpatská Rus, která oddělovala Maďarsko od Polska a vytvářela společnou československo-rumunskou hranici, měla pro ČSR i strategické výhody.

Ve válce proti maďarské republice rad obsadili Podkarpatskou Rus Rumuni, jejichž vojska odešla až v srpnu 1919. Rumuny vystřídalo československé vojsko pod velením francouzského generála, jmenovaného vojenským diktátorem. V den podepsání mírové smlouvy s Rakouskem v Saint-Germain-en-Laye 10. září 1919, v níž bylo stvrzeno i připojení **Podkarpatské Rusi** (od té doby oficiální název) k ČSR, byla uzavřena i smlouva mezi ČSR a Dohodou, vymezující znaky **autonomie** této země – sněm, guvernéra a zastoupení v československém Národním shromáždění. Na vlastní sněm si však musela Podkarpatská Rus počkat až do doby druhé republiky. Pražská vláda, argumentujíc velkou zaostalostí zdejších poměrů, zatím udělení větších pravomocí politické reprezentaci této země oddalovala.

Poměry na Podkarpatské Rusi s hlavním městem Užhorodem byly skutečně komplikované. Převládali **Rusíni**, ti však užívali šesti nářečí, takže jen stanovení vyučovacího jazyka na školách bylo obtížné. Zastoupeny byly i další národnosti – Maďaři, Židé, Rumuni, Němci, po připojení k ČSR i Češi, zejména ve správě. Většina obyvatel byla řecko-katolického vyznání, silné bylo i velkoruské pravoslaví. **Diktátorské pravomoci**, udělené vojenskému velení Šrobárem, platily až do počátku roku 1922. Nezasahovaly sice do civilní správy, vedené od roku 1920 guvernérem Žatkovičem, jeho postavení v zemi však zůstalo závislé na československé vládě.

II/8 Spor o Těšínsko

Na území Těšínska vznášel nárok jak československý, tak polský stát. Spory mezi českou a polskou politickou reprezentací ve Slezsku vedly počátkem listopadu 1918 k polské okupaci Těšínska, Oravy a Spiše. Jednání **Zemského národního výboru pro Slezsko** s Poláky vedla k dohodě, která ponechávala české straně jen menší část Těšínska. Pražská vláda však dohodu Zemského výboru neuznávala a počátkem roku 1919, když polské úřady vypsaly volby do sejmů i na sporném území, ostře protestovala a vyslala do oblasti vojsko pod velením dohodových důstojníků.

V sedmidenním lokálním **ozbrojeném konfliktu** na konci ledna 1919 polská vojska ustoupila za řeku Vislu, kde se po zákroku nejvyšší spojenecké rady fronta zastavila. Dohoda stanovila novou demarkační linii a postavila sporné území pod mezinárodní kontrolu. K definitivnímu rozdělení Těšínska pak došlo rozhodnutím *Rady velvyslanců* až 28. července 1920. ČSR byla přičtena trať bohumínsko-košická a uhelný revír, Polsku východní část Těšínska a části Oravy a Spiše. Jako symbol rivality bylo mezi oba státy roztrženo i bývalé hlavní město knížectví – Těšín.

II/9 Československé legie

K úspěchu zahraniční akce, směřující k ustavení československého státu, významně přispěly československé legie a jejich účast na válečných akcích Dohody. Na základě působení legií v Rusku, Francii a Itálii bylo Československo mezinárodně uznáno jako válčící stát dohodového tábora. Celkem bojovalo na frontách ve **Francii** 9 600 československých legionářů, přes 630 z nich padlo. Na bojištích v **Itálii** bylo 20 000 legionářů, ne všichni však stačili zasáhnout do bojů, přesto jich padlo 350. Velitel československých legií v Itálii gen. L. Piccione vedl po válce italskou vojenskou misi v ČSR. Početně nejsilnější byly legie v **Rusku**, mající téměř 55 000 mužů, z nichž padly více než 4 000.

Českoslovenští legionáři na Sibiři zasáhli přes počáteční snahu o neutralitu v občanské válce do bojů proti Rudé armádě. Přes veškeré peripetie, spojené s angažovaností legií (podporovanou dohodovými mocnostmi) v ozbrojených bojích i po ukončení války v Evropě, dosáhla československá politika na podzim 1919 jejich stažení ze Sibíře a návratu domů. Evakuace ruských legií lodními transporty z Vladivostoku byla dokončena až v listopadu 1920. Nový československý stát si byl významu legií vědom a považoval je za jednu z opor demokratické republiky. Československá obec legionářská byla založena v roce 1921, vydávala deník *Národní osvobození*, orientovaný na hradní křídlo československých vládních kruhů.

Uvítání československých legionářů na pražském Staroměstském náměstí 4. 12. 1918 – s přílbou v ruce plk. O. Husák, vpravo od něho V. Klofáč, K. Kramář a F. Staněk.

II/10 Hospodářské a sociální důsledky války

Rozdělení dříve jednotného hospodářského prostoru rakousko-uherské monarchie vznikem nástupnických států mělo některé **negativní hospodářské důsledky**, protože přerušilo dosavadní hospodářské vazby a dopravní spoje. Především české země patřily tradičně k průmyslově nejrozvinutějším částem Rakousko-Uherska (60–70% průmyslové výroby). Strukturálně převažovala v československém průmyslu těžba uhlí a spotřební průmysl (textilní, sklářský, cukrovarnický, pivovarnický atd.). Tento průmysl byl však ve vysoké míře odkázán na dovoz surovin. Velké rozdíly existovaly ve stupni industrializace mezi českými zeměmi a Slovenskem, respektive Podkarpatskou Rusí. Zatímco české země patřily k průmyslově vyspělým oblastem, Slovensko podobně jako Podkarpatská Rus zůstávaly

zaostalými **agrárními zeměmi**. Na Slovensku bylo 61% obyvatelstva zaměstnáno v zemědělství.

Nadto byl veškerý průmysl podobně jako jinde v Evropě vážně narušen válkou. Návrat k **mírové výrobě**, příliv demobilizovaných vojáků, ztráta odbytišť (např. textilního průmyslu), vedly k výrobním obtížím a **růstu nezaměstnanosti**, která vrcholila v únoru 1919. Průmyslová a zemědělská výroba dosahovala sotva poloviny předválečné úrovně, nefungovala doprava, rostla inflace měny a projevoval se katastrofální nedostatek potravin. Zvláště těžce byly postiženy oblasti s vysokou koncentrací obyvatelstva, ke kterým patřily i pohraniční oblasti Čech. K **vážným následkům** války patřily ztráty na životech a trvalé zdravotní postižení po zranění (asi 420 000 padlých, 246 000 invalidů), které se dotýkaly sociální situace mnohem širšího počtu jejich rodinných příslušníků (vdovy, sirotci). Se všemi těmito negativními důsledky války se muselo Československo vyrovnat, vytvořit novou hospodářskou a dopravní strukturu, nové zahraničně ekonomické zázemí a ozdravit poměry chudých a válkou postižených vrstev.

II/11 Politika prvních vlád

První Kramářova vláda byla nazvána **všenárodní koalicí**, protože do ní vstoupily české politické strany i slovenští političtí představitelé. Nejsilnější pozice v první vládě měla **Československá strana agrární**, roku 1919 přejmenovaná na **Republikánskou stranu československého venkova**. Tato strana byla pak po dobu první republiky členem všech koalic a bez její účasti nebyla vytvořena ani jedna vláda opírající se o parlament. Ministrem vnitra se stal její předseda Antonín Švehla. Umírněná a cílevědomá politika A. Švehly zvládla poměrně hladce bouřlivé sociální nepokoje, například **protidrahotní demonstrace** v květnu 1919. Agrární strana dostala i křeslo ministra zemědělství. **Strana státoprávně demokratická**, od března 1919 s názvem **Národní demokracie**, měla mimo předsedy vlády Karla Kramáře z důležitých postů ještě ministerstvo financí, které řídil Alois Rašín, výrazná osobnost prvních let republiky. **Sociální demokraté** obsadili ministerstvo školství a národní osvěty a ministerstvo spravedlnosti (František Soukup). **Československá strana socialistická (národní socialisté)** dostala křeslo ministra národní obrany, kde zasedl zdánlivě paradoxně Václav Klofáč, známý z předválečného období jako zapřísněný antimilitarista, vedením ministerstva pro zásobování byl pověřen Bohuslav Vrbenský. Slovensko zastupoval Vavro Šrobár, posléze jako *ministr pro správu Slovenska*. Po smrti M.R. Štefánika 4.5.1919 byl Šrobár jediným představitelem Slováků ve vládě. Štefánikovo *ministerstvo války* jeho smrtí zaniklo. Malé popularitě **Československé strany lidové** po válce odpovídalo křeslo ministra *bez portfeje* (bez určení oboru působnosti). Ministrem zahraničních

věcí se stal Edvard Beneš bez stranické příslušnosti (v roce 1923 vstoupil do Československé strany socialistické).

Prezident T.G. Masaryk se ujal úřadu po triumfálním návratu do Prahy 21.12.1919. Zúčastnil se prací na **vládním programu**, který přednesl v revolučním Národním shromáždění Kramář 9. ledna 1919, den po neúspěšném atentátu na jeho osobu. V době Kramářova pobytu na pařížské mírové konferenci vedl vládu Antonín Švehla, na jehož bedrech ležely **hlavní problémy**: všeobecný nedostatek zboží a potravin, vyvolávající hladové bouře, boj s černým trhem a proti inflaci, obnova válkou zničeného hospodářství a narušené železniční dopravy. Na rychlém řešení sociálních problémů záviselo uklidnění lidových vrstev, radikalizovaných pronikáním bolševické ideologie.

V polovině června 1919 proběhly **volby do obecních zastupitelstev**, v nichž podle očekávání zvítězili sociální demokraté s téměř 30% získaných hlasů, následovali agráři (přes 21%) a socialisté spojení se stranou pokrokovou (necelých 16%), pak lidovci a teprve za nimi národní demokracie, pro niž znamenaly volby největší zklamání. Nevolo se ještě na Slovensku a na Podkarpatské Rusi. Po volbách, které ukázaly nové rozvržení politických sil, podala Kramářova vláda demisi.

V následující vládě sociálního demokrata Vlastimila Tusara zasedli vedle představitelů této nejsilnější strany agráři a socialisté. Pro své složení byla koalice nazývána **rudo-zelenou**. Hospodářská politika první československé vlády směřovala k odstranění následků války a vytvoření předpokladů pro hospodářskou samostatnost státu. Patřila k nim celní odluka od Rakouska a vytvoření nové československé měny. Podle **měnové reformy z února 1919**, připravené pod vedením ministra financí A. Rašína, bylo provedeno okolkování starých rakousko-uherských bankovek a zavedena koruna československá (v poměru 1:1 k bývalé rakousko-uherské koruně). Asi čtvrtina starých bankovek byla zadržena. Toto opatření spolu s omezeným přijímáním dluhopisů rakouské válečné půjčky zabrzdlilo inflaci, kterou se do roku 1922 podařilo zastavit. Ke zvýšení podílu českého kapitálu v zahraničních akciových společnostech přispěla nostrifikace. Podle **nostrifikačního zákona** z dob Tusarovy vlády (prosinec 1919) musely mít zahraniční akciové společnosti působící na území ČSR své vedení na jejím území.

Jedním z nejradikálnějších zásahů do dosavadních majetkových poměrů se stala **pozemková reforma**. Záborovým zákonem z dubna 1919, přídělovým z ledna 1920 a náhradovým z dubna 1920 byla přerozdělena půda velkostatků nad 250 hektarů. Týkala se 1,800.000 hektarů půdy, zčásti rozdělené drobným rolníkům, zčásti prodané jako **zbytkové statky** s výměrou, umožňující racionální hospodaření. Komplikované provádění reformy se protáhlo až do konce 20. let. Výsledkem bylo posílení středního

stavu v zemědělství, zejména českého a slovenského, převod rozsáhlých lesních komplexů do majetku státu a obcí i růst vlivu agrární strany prostřednictvím *Pozemkového úřadu*.

Sociální politika, ovlivněná silnou pozicí socialistických stran po válce, patřila k nejpokrokovějším v Evropě. Uzákoněna byla osmihodinová pracovní doba, podpory v nezaměstnanosti, široce založené nemocenské a úrazové pojištění a vliv dělnictva na vedení podniků prostřednictvím závodních rad.

II/12 Přijetí ústavy

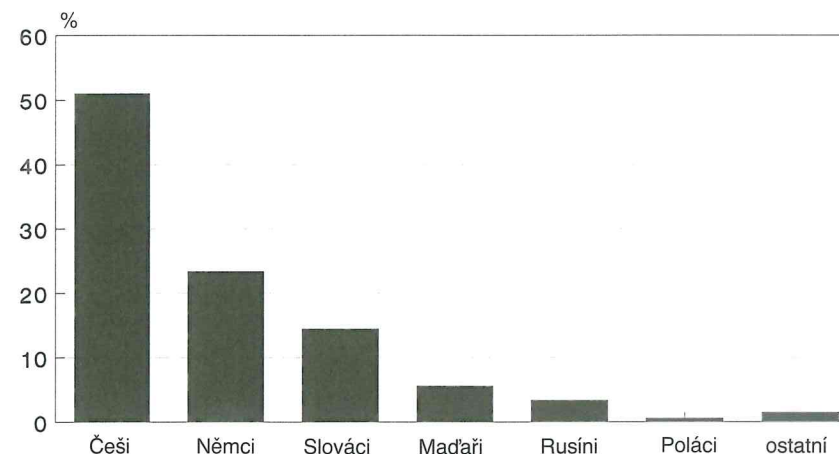
Revoluční Národní shromáždění přijalo *Ústavní listinu Československé republiky* 29. února 1920. Ústavu tvořilo šest hlav – o formě a územním rozsahu státu, o státním občanství, o moci zákonodárné, o moci vládní a výkonné, o moci soudcovské, o právech občanských a o ochraně menšin národnostních, náboženských a rasových. K případné změně ústavního zákona bylo třeba třípětinové většiny hlasů v parlamentu. Ústava poskytovala všem plná občanská práva a zajišťovala demokratický charakter státu. Jedinou povinností byla branná povinnost. Ústava představovala revoluční čin, neboť ji přijal parlament jmenovaný z vůle Národního výboru. Na schválení ústavy se tedy nemohli podílet volení zástupci Němců, Maďarů a dalších národnostních menšin.

Na základě nové ústavy, která stanovila vytvoření dvoukomorového parlamentu, byly vypsány volby do Národního shromáždění. Volilo se 18. dubna 1920 do poslanecké sněmovny a o týden později do senátu. Celkově získaly občanské strany 52,5 % a socialistické 47,5 %, což i přes sociálně radikální poválečnou atmosféru nedávalo socialistickým stranám možnost vytvořit většinovou vládu. V květnu byl Národním shromážděním zvolen prezidentem opět T.G.Masaryk.

II/13 Národnostní struktura

Československý stát vznikl jako stát demokratický a národní, vybudovaný na ideji jednotného československého národa. Tento tehdy jedině možný ideový základ republiky usnadnil konsolidaci demokratického politického systému, nesl však v sobě jednak vnitřní rozpor, protože nebyl akceptován celým slovenským národem, jednak principem československého národa jako státního národa tlačil příslušníky ostatních národností do defenzívy. Problémy, plynoucí ze složité národnostní struktury republiky i z nestejněho stupně národního vědomí Čechů a Slováků, se projeví velmi brzy a po celou dobu existence republiky oslabovaly žádoucí upevnění demokratického řádu.

národnostní struktura ČSR výsledky sčítání lidu z 15. 2. 1921

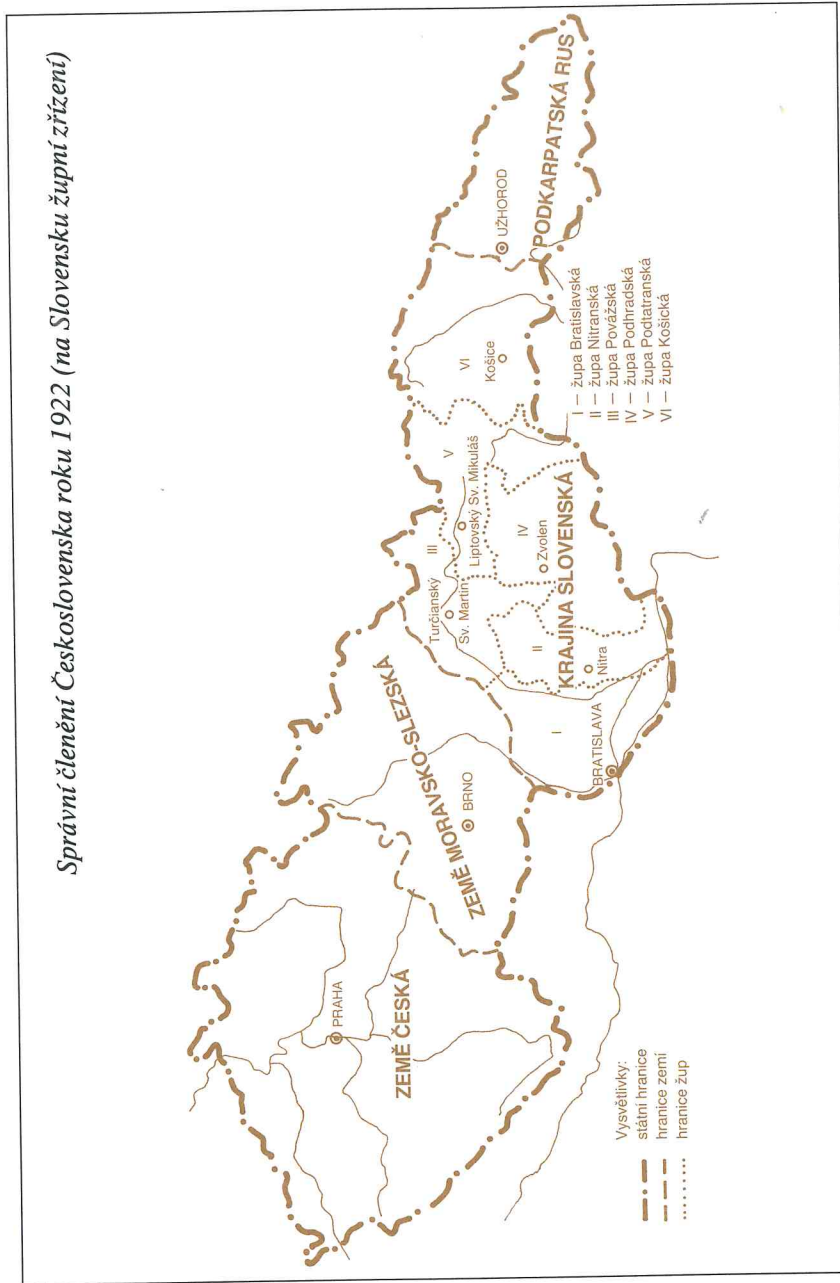

Podle statistiky z roku 1921 žilo na území republiky 13 613 172 obyvatel, z toho 6 850 000 Čechů (51%), 1 910 000 Slováků (14,5%), 3 123 000 Němců (23,4%), 745 000 Maďarů, 461 000 Rusínů, Ukrajinců a Rusů, 180 000 Židů, 75 000 Poláků, menší počet Rumunů a jiných národností. Součástí ústavního zákona byl *zákon jazykový*, který stanovil, že státním, oficiálním jazykem republiky je jazyk československý, což bylo tehdy chápáno jako rovnoprávnost češtiny a slovenštiny. Dále v něm podle dohody o ochraně menšin, kterou ČSR přijala mírovými smlouvami, bylo zajištěno právo ostatních národností v okresech, kde tvořily více než 20% obyvatelstva, užívat mateřského jazyka ve styku s úřady. Prováděcí jazyková nařízení z roku 1926 specifikovala užívání státního jazyka a mimo jiné vyžadovala od státních úředníků zkoušky ze státního jazyka, což trpce nesli především sudetští Němci.

„U nás běží v první řadě o poměr československé majority k našim občanům německým. Vyřeší-li se tento problém, budou snadno řešeny ostatní jazykové a národní problémy. Osudem se stalo, že vedle Čechů a Slováků v našem státě již dávno je značný počet Němců; jsou jiné státy, které nemají více obyvatelstva, a naši němečtí spoluobčané jsou na vysokém stupni kulturním a hospodářském . . .“

(Z projevu Tomáše Garrigue Masaryka k 10. výročí československé republiky)

Správní členění Československa roku 1922 (na Slovensku župní zřízení)

II/14 Politická struktura

V politickém systému první republiky hrály důležitou úlohu vedle parlamentu i některé **specifické prvky**. Především to bylo volné seskupení politiků okolo prezidenta Masaryka. Tato skupina si tradičně udržovala nejsilnější vliv na oblast zahraniční politiky prostřednictvím ministra zahraničí E. Beneše. Své příznivce měla *skupina Hradu* v republikánské (agrární), lidové i národně demokratické straně, největší oporu měla v československé sociální demokracii a u československých socialistů (od roku 1926 národních socialistů). Vedle toho fungovala *Pětka*, mimoparlamentní orgán, vlastně pětice nejvýznamnějších politiků vládnoucí koalice (původně Antonín Švehla, Alois Rašín, Rudolf Bechyně, Jiří Stříbrný a msg. Jan Šrámek). V době vlády občanské koalice byla Pětka rozšířena na *Osmičku*. Tento orgán zajišťoval akceschopnost koalice politických stran. Žádná z četných politických stran nebyla totiž schopna sama vytvořit většinovou vládu, strany se tedy musely spojovat ve vládní koalice. Ideovým tvůrcem koaličního systému byl A. Švehla. Vedle jmenovaných skupin prosazovaly svůj vliv i velké finanční skupiny. Ojedinelé místo mezi nimi měla *skupina Živnostenské banky*, řízené Jaroslavem Preissem, která ovlivňovala hospodářskou politiku vlády.

Volební systém poměrného zastoupení byl vybudován na všeobecném, rovném, přímém a tajném hlasovacím právu i pro ženy (od roku 1927 neměli volební právo příslušníci armády a četnictva). Občan mohl volit do poslanecké sněmovny od 21 let a zvolen mohl být od 26 let, do senátu se mohlo volit od 30 let, senátor musel mít 40 let.

Nejvlivnější stranou byla **Republikánská strana zemědělského a maloroľnického lidu (agrárníci)**. Její moc vycházela z podpory venkovského obyvatelstva, využívajícího systému svépomocných družstev, svázaných se stranou. Popularitu jí zabezpečilo rozsáhlé provedení pozemkové reformy. Velkou podporu měla po sloučení s **Národní a roľnickou stranou** v roce 1922 i na Slovensku, ale i na Podkarpatské Rusi. Významní politici: A. Švehla (zemřel 1933), M. Hodža, R. Beran, F. Udržal (zemřel 1938), J. Malypetr, do rozchodu se stranou v roce 1928 i K. Prášek (zemřel 1932).

Až do rozkolu způsobeného komunisty byla početně nejsilnější stranou **Československá sociálně demokratická strana dělnická**, která zůstala významnou státotvornou silou i po jejich odchodu a podporovala politiku Hradu. Měla silnou pozici v odborech prostřednictvím **Odborového sdružení československého**. Významní politici: V. Tusar (zemřel 1924), R. Bechyně, I. Déřer, A. Meissner a G. Habrmann (zemřel 1932).

Ke stranám, které výrazně podporovaly Hrad, se řadila i **Československá strana socialistická** (od roku 1926 **Československá strana národně socialistická**). Existující názorové rozdíly nedovolily její spojení se sociál-

Volby do poslanecké sněmovny Republiky československé v letech
1920, 1925, 1929 a 1935

Název politické strany – bloku	18. 4. 1920		
	hlasů	%	mand.
Čs. sociálně demokratická strana	1590 520	25,7	74
Čs. strana lidová	699 728	11,3	33
Čs. strana národně socialistická	500 821	8,1	24
Čs. národní demokracie	387 552	6,3	19
Republikánská strana československého venkova ¹⁾	603 618	9,7	28 ²⁾
Čs. živnostensko-obchodnická strana	122 813	2,0	6
Komunistická strana Československa	–	–	–
Národní sjednocení	–	–	–
Národní obec fašistická (r. 1929 Liga)	–	–	–
Autonomistický blok (Hlinkova a d.)	–	–	–
Hlinkova slovenská ľudová strana	–	–	–
Slovenská národní strana	242 045	3,9	12 ²⁾
Bund der Landwirte	241 747	3,9	11
Deutsche Nationalpartei	–	–	–
Deutsche national-sozialistische AP	328 735	5,3	15
Deutsche christ.–soz. Volkspartei	156 751	2,5	7
Deutsche soz. dem. Arbeitspartei	689 589	11,1	31
Sudetendeutsche Partei	–	–	–
Spojené strany německé (kromě soc. dem.)	129 013	2,1	6
Maďarsko–německá soc. dem.	108 546	1,8	4
Maďarsko–německá křesť. soc. strana	139 355	2,2	5
Országos Keresztényszocialista Párt	–	–	–
Spojené strany polské a židovské	–	–	–

¹⁾ Od roku 1922 přejmenována na Republikánskou stranu zemědělského a malorolnického lidu

²⁾ Obě strany vytvořily společný poslanecký klub
Uvedeny jen bloky a strany pod zkrácenými názvy

25. 11. 1925			27. 10. 1929			19. 5. 1935		
hlasů	%	mand.	hlasů	%	mand.	hlasů	%	mand.
631 403	8,9	29	963 312	13,0	39	1034 774	12,6	38
691 095	9,7	31	623 522	8,4	25	615 877	7,5	22
609 153	8,6	28	767 571	10,4	32	755 880	9,2	28
284 601	4,0	13	359 533	4,9	15	–	–	–
970 940	13,7	45	1 105 429	15,0	46	1 176 593	14,3	45
286 058	4,0	13	291 238	3,9	12	448 047	5,4	17
934 223	13,2	41	753 444	10,2	30	849 509	10,3	30
–	–	–	–	–	–	456 353	5,6	17
–	–	–	70 857	0,9	3	167 433	2,0	6
–	–	–	–	–	–	564 273	6,9	22
489 111	6,9	23	425 052	5,7	19	–	–	–
35 435	0,5	–	–	–	–	–	–	–
571 765	8,0	24	–	–	–	142 399	1,7	5
240 918	3,4	10	189 071	2,6	7	–	–	–
168 354	2,4	7	204 096	2,8	8	–	–	–
314 438	4,4	13	348 097	4,7	14	162 781	2,0	6
411 365	5,8	17	506 750	6,9	21	299 942	3,6	11
–	–	–	–	–	–	1 249 530	15,2	44
–	–	–	396 383	5,4	16	–	–	–
–	–	–	–	–	–	–	–	–
–	–	–	–	–	–	–	–	–
98 337	1,4	4	257 231	3,5	9	291 831	3,5	9
–	–	–	104 539	1,4	4	–	–	–

Podle *Dějiny Československa od roku 1918 do roku 1945* (učebnice pro pedagogické fakulty, IV.), Praha 1967, s. 548–9

ními demokraty v jednotnou reformní socialistickou stranu. Popularitu straně dodávaly **Československá obec sokolská** a **Československá obec legionářská**, které s ní spolupracovaly. Významní politici: E. Beneš, J. Stříbrný (do vyloučení v roce 1926), V. Klofáč, J. Stránský (od vstupu v roce 1929), E. Franke.

Vlivu, který měla v politice první republiky **Československá národní demokracie**, neodpovídalo její poměrně slabé zastoupení v parlamentu. Podporovaly ji průmyslové a finanční kruhy a část české nacionalisticky zaměřené inteligence. Významní politici: K. Kramář, A. Rašín (zemřel na následky atentátu 1923), V. Dyk (zemřel 1931).

Československá strana lidová neutrpěla po válce takové volební ztráty, jak se očekávalo pro její aktivistickou politiku během války. Mezi katolíky si udržovala své stálé voličstvo a patřila proto mezi pět mandátově nejsilnějších stran. Významní politici: J. Šrámek, moravský politik M. Hruban.

Hlinkova slovenská ľudová strana (1918–1925 **Slovenská ľudová strana**) požadovala autonomii Slovenska. Jako katolická strana měla na Slovensku velký vliv. K pražské vládě byla v opozici, až na účast v občanské koalici v letech 1927–29. Významní politici: Andrej Hlinka (zemřel 1938), Jozef Tiso, Karol Sidor.

Na stavovském základě, podobně jako strana republikánská na venkově, byli spojeni měšťtí živnostníci a obchodníci v **Československé živnostenskoobchodnické straně středostavovské**. Po skromných začátcích se v posledních parlamentních volbách počtem mandátů vyrovnali národním demokratům. Významní politici: R. Mlčoch, J.V. Najman.

Komunistická strana československa (KSČ) patřila ke stranám nestáto-tvorným (nebyla členem žádné vládní koalice). Představitelé strany B. Šmeral, K. Gottwald.

V prvních poválečných volbách získala nejvíce hlasů mezi německými voliči **Německá sociálně demokratická strana dělnická (DSDAP)**. Od poloviny 20. let přešla k politice aktivní spolupráce s československým státem a od roku 1929 do roku 1938 byla součástí vládních koalic. Významní politici: L. Czech, W. Jaksch.

S československými republikány spolupracovala další německá aktivistická strana **Svaz německých zemědělců (BdL)**. Významný politik: F. Spina (zemřel 1938). K aktivistickým stranám patřila i **Německá křesťanskosociální strana lidová**. (R. Mayr–Harting).

Německá nacionálně socialistická strana dělnická (DNSAP) se konstitovala v roce 1919. Roku 1933 byla její činnost zastavena. Hlavní představitelé: R. Jung, H. Krebs.

Nejsilnější německou stranou od poloviny 30. let byla **Sudetoněmecká strana (SdP)**, vzniklá přejmenováním ze **Sudetoněmecké vlastenecké**

fronty (SHF), založené v roce 1933. Shromáždili se v ní stoupenci německých nacionálních stran, zakázaných vládou v roce 1933. Svou činností pomohla nacistickému Německu k odtržení československého pohraničí, provedenému Mnichovskou dohodou. Významní politici: K. Henlein, K.H. Frank.

Do poslanecké sněmovny se dostalo ještě několik německých a maďarských stran, jednou též společenství polských a židovských stran.

Československý politický systém se vyznačoval silnou závislostí poslanců na politické straně. Přispěl k tomu jak poměrný volební systém, tak **vázané kandidátky**. Volič si nemohl vybírat jednotlivé kandidáty, ale musel volit kandidátní listinu určité politické strany, která mu ji předkládala v závazném složení. Závislost kandidátů na straně podporovala u mnohých stran pevnou **stranickou disciplínu** – výjimku tvořila národní demokracie, zdůrazňující individualitu svých poslanců. Poslanec byl vázán rozhodnutím **poslaneckého klubu** v parlamentě. Rozešel-li se poslanec nebo senátor se svou stranou, mohl mu být rozhodnutím volebního soudu odebrán mandát (jak se stalo například u K. Práška nebo B. Vrbenského). V parlamentní praxi docházelo k zákulisním jednáním představitelů jednotlivých stran, na jejichž základě pak poslanecké kluby hlasovaly. Politická rozhodnutí parlamentu významně ovlivňovala i zmíněná Pětka (respektive Osmička).

Správní uspořádání bylo upraveno *zákonem o župním zřízení* v roce 1920, který měl být proveden do pěti let. V praxi se tak stalo jen na Slovensku s tradicí župního zřízení, kde byly župy ustaveny v roce 1923. V Čechách, na Moravě a ve Slezsku bylo provádění odkládáno z obavy před převahou zvláště německé menšiny v některých oblastech (například župa českolipská a karlovarská). K obnovení zemí došlo v roce 1927 **zemským zřízením**, které mělo částečně uspokojit slovenské autonomisty. Byly vytvořeny čtyři země – **Česká, Moravskoslezská, Slovenská a Podkarpatoruská** – se zemskými zastupitelstvy, dále dělené na okresy a obce. Pro odpor hlavně katolického Slovenska se nepodařilo uskutečnit odluku církve od státu.

Prozatímní ústava z 13.11.1918 dávala prezidentovi republiky jen málo pravomocí. Třebaže byla na zásah T.G. Masaryka v květnu 1919 prezidentská práva rozšířena, neměl prezident ani podle ústavy z roku 1920 možnost zasahovat do legislativy. Zvláštním zákonem bylo stanoveno, že T.G. Masaryk může být volen prezidentem doživotně, všichni další prezidenti už jen na dvě volební období. Masaryk byl zvolen celkem čtyřikrát – v letech 1918, 1920, 1927 a 1934. Jako osobnost s mimořádnou autoritou tak mohl až do své abdikace v roce 1935 příznivě ovlivňovat stranické spory a působit v duchu svého demokratického humanitního ideálu.

„V Československu demokracie se udržela mimo jiné také proto, že nikdy hlavní strany, umějící se dohodnouti na kompromisu, nepocítily potřebu rozejít se příliš nepřátelsky a už k ní nesejíti . . .“

(Ferdinand Peroutka, *Budování státu*, 1936)

II/15 Rozkol v sociální demokracii

Naděje politické levice na zvrát vnitřních poměrů znovu stouply v létě 1920, kdy se během **rusko-polské války** dostala Rudá armáda až do nebezpečné blízkosti československých hranic. Na Slovensku a na Podkarpatské Rusi bylo vyhlášeno stanné právo. **Skupina levice** v sociální demokracii pod vedením Bohumíra Šmerala, dříve prorakouského aktivisty, která se snažila ve straně prosadit komunistické ideje, využila této situace k vyhocení sporů s vedením strany. Vnitrostranická krize vedla k odstoupení druhé Tusarovy vlády a 15. září 1920 ke jmenování **úřednické vlády** J. Černého. Sociálně demokratické vedení dlouho chtělo udržet jednotu strany, nyní však bylo více než jasné, že levice buduje *stranu ve straně*. Rozhodlo se proto odložit sjezd strany na prosinec a žádalo od sjezdových delegátů písemný závazek, že odmítají ideje **Třetí internacionály**. Levice uskutečnila **vzdorosjezd** v původním termínu a protiprávně zabrala redakci a tiskárnu v *Lidovém domě*, kde začala tisknout *Rudé právo*. Antonín Němec z vedení strany, na kterého byl tento majetek upsán, podal žalobu pro rušení držby. Po odmítnutí podřídit se soudnímu rozhodnutí, které nařizovalo akčnímu výboru levice vyklizení Lidového domu, tiskárny a redakce, zasáhla 9. prosince policie a četnictvo.

Sociálně demokratická levice vyhlásila na 10. prosince 1920 protestní stávkou. Vedení sociální demokracie a Československá strana socialistická stávkou nepodporovaly, odmítli se jí zúčastnit i němečtí sociální demokraté. Následujícího dne Rudé právo vystupňovalo požadavek ke **stávce generální**. Stávka, která neměla v Praze levicí očekávanou odezvu, zachvátila zejména průmyslové oblasti (Kladno, Oslavany). *Rudé gardy* zabíraly továrny, nádraží, zemědělské podniky a statky. Na Moravě bylo vyhlášeno stanné právo. Po energickém zásahu a neústupném stanovisku vlády byla stávka 15. prosince odvolána. Měření sil radikální levice s vládou skončilo pro levice neúspěšně.

Organizačně se radikální levice konstituovala nejdříve v politicky nezralém prostředí Slovenska a Podkarpatské Rusi, kde byla ustavena v lednu 1920 komunistická strana. Rok nato bylo dovršeno rozštěpení německé sociální demokracie. Výkonný výbor vyloučil komunistickou skupinu za akční podporu české levice proti výslovnému zákazu vedení. V květnu 1921 se konal v Praze ustavující sjezd české komunistické stra-

ny. **Kongres Kominterny** v Moskvě rozhodl o sjednocení všech národních komunistických stran v jednom státě. Tomuto požadavku bylo vyhověno na přelomu října a listopadu 1921, kdy byla v Praze ustavena jednotná **Komunistická strana Československa**. K československému státu zaujímal tato strana negativní postoj, její činnost byla řízena Kominternou (Komunistickou internacionálou), jejíž výkonný výbor (Exekutiva) sídlil v Moskvě. Sociální demokracie se jen pomalu vzpamatovávala z odchodu většiny členské základny, ale postupně se opět stala významnou státotvornou stranou — na rozdíl od KSČ, která vše podříдила snaze uskutečnit diktaturu proletariátu.

II/16 Zahraniční orientace

Československý stát vznikl za podpory mocností Dohody a jeho životním zájmem bylo zachování poválečného stavu, čili **versailleského systému**, garantovaného mírovými smlouvami. Zahraniční politika ČSR byla řízena E. Benešem od roku 1918 jako resortním ministrem a od roku 1935 i jako prezidentem a opírala se především o **spojenectví s Francií**. Zároveň však usilovala o vybudování samostatné zahraniční politiky, která někdy nebyla v souladu s francouzskými velmocenskými zájmy. E. Beneš proto vyvíjel velkou aktivitu ve *Společnosti národů* a stál u zrodu obranné koalice malých států střední a jihovýchodní Evropy proti revanšistickým snahám Maďarska. Základem této aliance, zpočátku Maďary posměšně nazývané **Malou dohodou**, byla československo-jugoslávská spojenecká smlouva ze srpna 1920. Po dvojím pokusu Karla Habsburského o návrat na uherský trůn v roce 1921 uzavřelo Československo podobnou smlouvu s Rumunskem a svazek byl dovršen rumunsko-jugoslávským spojenectvím. Všechny členské státy Malé dohody patřily k francouzskému spojeneckému systému, upevňovanému v polovině 20. let **bilaterálními smlouvami** (roku 1924 francouzsko-československou, 1926 francouzsko-rumunskou a 1927 francouzsko-jugoslávskou). Československo však nesdílelo přání Francie připojit k Malé dohodě i Polsko, i když hraniční spory byly smluvně vyřešeny československo-polskou smlouvou na sklonku roku 1921. Přes velké úsilí Československa o upevnění malodohodové aliance se nedařilo ve všech případech koordinovat zahraniční politiku a svazek byl oslabován rozpory hospodářských zájmů. Ty se týkaly i poměru k SSSR. Benešem uzavřená obchodní dohoda z roku 1922, i když nebyla spojena s uznáním SSSR de iure, zůstala izolovaná a nebyla ratifikována.

S **Německem a Rakouskem** navázalo Československo od počátku **korrektní sousedské vztahy**. ČSR uzavřela jako první z dohodových států v roce 1920 obchodní smlouvu s Německem a o tři roky později v *rúr-*

ském konfliktu zachovala přes nátlak Francie neutralitu. K jejím prvořadým zájmům však patřilo zachování samostatnosti Rakouska. Politická orientace ČSR na Francii postrádala pevnější hospodářský základ, protože tomu bránily tradiční hospodářské vazby i geografická poloha. Vyváženu zahraniční politikou se Československu podařilo do poloviny 20. let vybudovat solidní mezinárodní postavení v Evropě.

II/17 Švehlovy vládní kabinet

Po intermezzu Černého úřednické vlády a přechodného Benešova kabinetu se rozjitřená **vnitropolitická scéna** stabilizovala. V červnu 1922 byli amnestováni komunisté, odsouzení v souvislosti s prosincovou stávkou a nepokoji roku 1920. Podařilo se odstranit nejtěžší důsledky poválečného hospodářského rozvratu. Dovozem obilí a potravin byl saturován domácí trh, vývoz cukru a chmele přinášel devizy, průmyslová výroba se dostala na více než 80% předválečného stavu. **Hospodářský život** byl liberalizován v roce 1921 zrušením většiny opatření k řízení hospodářství, zavedených za války.

Do čela nové parlamentní vlády (opět **všenárodní koalice**) byl v říjnu 1922 jmenován A. Švehla, výrazná osobnost republikánské (agrární) strany, po rozkolu v sociální demokracii nejsilnější politické strany. Kabinet tolerovala i většina německých stran, které ukončily obstrukční politiku v parlamentě. Patřil k nejstabilnějším za celé období republiky, přestože musel překonávat důsledky **hospodářské krize**, která zasáhla v letech 1921–23 celou Evropu. Rašínově deflační politice, směřující ke zhodnocení koruny, se podařilo zastavit poválečný inflační vývoj, i když vysoký kurs koruny na čas znevýhodnil exportní odvětví průmyslu. Stal se však základem **hospodářského vzestupu** druhé poloviny 20. let. Těžkou ztrátou pro kabinet byla proto Rašínova smrt v únoru 1923 na následky atentátu, spáchaného bývalým komunistou Šoupalem. Tato událost urychlila přijetí **zákona na ochranu republiky**, udělujícího vládě pravomoci ke zpřísnění trestů za rozvracení republiky. Zákon se měl stát prostředkem obrany demokratického systému před nebezpečím levicových i fašistických diktatur, šířícím se v tehdejší Evropě (komunistické povstání v Hamburku a Hitlerův „*pivní puč*“ v Mnichově na podzim 1923, Mussoliniho „*pochod na Řím*“ v říjnu 1922).

V Československu nedošlo k výraznějšímu vzestupu radikálních nálad. Český fašismus zůstal jevem zcela okrajovým. Závažnější byla radikalizace **Slovenské ľudové strany**, která na žilinském sjezdu na podzim 1922 formulovala svůj autonomistický program, a kde začala nabývat na vlivu skupina kolem V. Tukey. Nebezpečnější formy měl fašismus v německém prostředí ČSR, reprezentovaný **Německou nacionálně socialistickou**

stranou (DNSAP) a orientující se výrazně na nacionální socialismus v Německu a Rakousku. Během tří let trvání všenárodní koalice sílily **odstředivé tendence** až k demisi vlády. Sociální demokraté a socialisté vystupovali proti zavádění pohyblivých ochranných cel na zemědělské produkty, prosazovaných agrárníky, a v debatě o návrhu zavedení státního svátku v den upálení Mistra Jana Husa narazili na tuhý odpor katolických lidovců. Konflikt měl i mezinárodní odezvu, neboť na protest proti účasti prezidenta Masaryka a představitelů vlády na Husových oslavách 6.7.1925 přerušil Vatikán diplomatické styky s Československem. K jejich obnově došlo až podpisem *modu vivendi* v roce 1928.

Parlamentní volby v listopadu 1925 ukázaly, že obnova všenárodní koalice není možná. Agrárníci sice posílili své pozice a také katolické strany v českých zemích i na Slovensku získaly. Propadla však národní demokracie a sociální demokraté ztratili na úkor výrazných zisků komunistů. Mezi německými stranami dostali největší počet hlasů agrárníci (BdL) a křesťanští sociálové. Obě strany se stavěly příznivě k aktivnímu podílu na vládě a tedy spolupráci s československým státem. Protože krátký pokus o obnovu předchozí koalice, rozšířené o živnostníky, neuspěl stejně jako další úřednický kabinet J. Černého, spočívala třetí Švehlova vláda (1926–1929) na **koalici občanských stran**, do které vedle českých stran (agrární, lidové a živnostenské) vstoupili i zástupci dvou zmíněných německých aktivistických stran, za nimiž stálo více než 70 % německých voličů. Obě socialistické strany přešly do opozice, do vlády vstoupila později ještě na čas Hlinkova ľudová strana a národní demokraté. Odchod ľudáků byl spojen s odsouzením V. Tukey za protistátní činnost na podzim 1929. Švehlova vláda iniciovala řadu důležitých **zákonů**, mimo jiné o *pevných agrárních clech* (1926) a *kongruový zákon* (stát vyplácel kněžím doplatek do výše nejnižšího stanoveného příjmu duchovního ve veřejné duchovní správě), *zákon o jednotné organizaci státní správy*, jímž se od 1. ledna 1928 zavádělo zemské zřízení, byla provedena **daňová reforma** ministra financí Karla Engliše. Jejich dopad však byl částí politických sil kritizován. Efekt **zemského zřízení**, které vytvořením země moravskoslezské znemožnilo správní samostatnost převážně německého Slezska, neposiloval německý aktivismus, sjednocení státní správy také oslabilo dosavadní samosprávné instituce. Uzákonnění vysokých agrárních cel nevyhovovalo exportnímu průmyslu a kongruový zákon odporoval zásadě odluky církve od státu. Jednoznačnou podporu našlo naproti tomu **znovuzvolení T.G. Masaryka prezidentem** v květnu 1927 (247 hlasů, 54 hlasů pro komunistického kandidáta V. Šturce, 60 neplatných hlasů). Od března 1928 zastupoval A. Švehlu, stíženého těžkou chorobou, J. Šrámek. Po Švehlově demisi v únoru 1929 byl do čela vlády postaven představitel **hradního křídla** agrární strany F. Udržal.

II/18 Rozpad občanské koalice

Nejen autonomistické snahy Hlinkovy ľudové strany, ale i růst nacionalismu české národní demokracie, která se projevila v publicistické kampani proti politice Hradu a zvláště proti osobě E. Beneše na jaře 1929, nepřispívaly ke stabilitě pragmatické koalice agrární a lidové strany. Předčasné vypsané volby v říjnu 1929 potvrdily pozici republikánské (agrární) strany, ale i vzestup demokratických socialistických stran (národních socialistů a českých i německých sociálních demokratů). Ztráty naproti tomu znamenaly vládní německé strany (agrární a křesťansko-sociální), poklesl počet hlasů odevzdaných komunistům. **Rozkol uvnitř komunistické strany**, vyvolaný stále agresivnější bolševizací, prosazovanou Gottwaldovým křídlem, spojenou s nekritickou závislostí na direktivách Komunistické internacionály, vedl ke ztrátě věrohodnosti u těch voličů, kteří sice sympatizovali s rovnostářskými hesly komunistů, nebyli však ochotni dát jim mandát k rozbití republiky. A že k tomuto cíli KSČ směřuje, dal nezakrytě najevo Gottwald ve svém prvním parlamentním projevu v prosinci 1929, kde mimo jiné prohlásil:

„A my, my jsme stranou československého proletariátu a naším nejvyšším revolučním štábem je skutečně Moskva. A my se chodíme do Moskvy učit, víte co? My se od ruských bolševiků do Moskvy chodíme učit, jak vám zakroutit krk. (Výkřiky) A víte, že ruští bolševici jsou v tom mistry. (Hluk. Výkřiky).“

Druhá Udržalova vláda, sestavená po volbách 1929, ve které bylo zastoupeno osm politických stran, byla obrazem vzrůstající polarizace politických sil; strany dosavadní koalice nemohly sestavit vládu, opírající se o většinu v parlamentě. Stávající koalice byla tedy rozšířena o obě socialistické strany na **širokou koalici**.

II/19 Hospodářská konjunktura 1924–1929 a světová hospodářská krize

Překonání poválečných obtíží a vytvoření stabilní československé měny sice nevedlo k odstranění chronických nedostatků československé ekonomiky, která byla nejen regionálně nevyvážená, ale v některých odvětvích předimenzovaná (cukrovarnictví, sklářství, textilní průmysl), vytvořilo však spolu s celkovým oživením světového hospodářství v polovině 20. let předpoklady k hospodářskému vzestupu. V roce 1925 dosáhlo Československo objemu průmyslové výroby z roku 1913 a do roku 1929 prožívalo výraznou **konjunkturu**. Hospodářský růst byl dynamický, více se však na něm podílely české země než Slovensko a Podkarpatská Rus. Byly budovány nové závody s vyspělejší technikou, produktivita práce rostla se za-

váděním racionálních metod řízení (Baťa, Škodovka). Do začátku 30. let byl elektrifikován téměř veškerý průmysl a více než 80 % domácností. **Životní úroveň** nejen v českých zemích, ale i na Slovensku byla přes veškeré rozdíly vyšší než před válkou. Klesal počet nezaměstnaných, nejnižšího stavu dosáhl v letech 1928–29. Nezaměstnaným byl vyplácen státní příspěvek, závislý na členství v odborové organizaci (*gentský systém*). Československo se zařadilo mezi středně hospodářsky rozvinuté státy, ve výši národního důchodu na obyvatele předstihlo například Rakousko, Maďarsko, ale i Itálii.

Příznivý hospodářský vývoj, který se týkal i zemědělství, však netrval dlouho. Na sklonku 20. let se ukázalo, že konjunktura československého zemědělství byla udržována spíše celní ochranou než využitím vnitřních zdrojů (mechanizace, racionalizace). **Agrární krize** postihla nejdříve, už v roce 1928, zemědělskou výrobu, orientovanou na vývoz. Byla provázena prudkým poklesem cen všech zemědělských produktů. Na podzim 1929 vypukla **světová hospodářská krize**, jež poněkud opožděně zasáhla i Československo, kde kulminovala v létě 1933 a odeznívala déle než v ostatních zemích. Zprvu byl postižen hlavně spotřební průmysl, po roce 1931 i ostatní odvětví. Vývoz poklesl na třetinu předkrizového stavu, průmyslová výroba na zhruba 60 % úrovně roku 1929. Prudce rostla **nezaměstnanost**, v březnu 1933 bylo úředně registrováno na 978 000 nezaměstnaných.

vývoj nezaměstnanosti v ČSR 1921–1937

